

تعاونی به زبان ساده

(از نظریه تا تجربه)

تالیف: حمداله رستمی شهربابکی

۱- تعاونی چیست؟

۲- مبانی نظری نهضت تعاونی

۳- زمینه های اقتصادی-اجتماعی ظهور و توسعه تعاونی ها

۴- تعاونی ها در خدمت توسعه پایدار

۵- تعاون ایران از گذشته تا کنون

۶- آسیب شناسی توسعه بخش تعاونی در ایران

بسمه تعالی

مقدمه

بر اساس یافته‌های مطالعات انجام شده و نتایج حاصل از تجارب داخل و خارج از کشور در حوزه بخش تعاونی و نقش و جایگاه تعاونی‌ها در رشد و توسعه اقتصادی اجتماعی کشور نکات ذیل مورد تأکید و توافق اهل نظر می‌باشد.

- ✓ توسعه تعاونی‌ها نقش بسزایی در محرومیت‌زدایی و کاهش فقر بخصوص در مناطق محروم دارد.
- ✓ تعاونی‌ها می‌توانند عامل موثری در بسط عدالت اجتماعی در جامعه باشند.
- ✓ تعاون ظرفیت به‌سزایی در ایجاد اشتغال پایدار در قالب واحدهای کوچک و متوسط ایفا می‌کند.
- ✓ تعاون بر بستر سرمایه اجتماعی شکل می‌پذیرد و متقابلاً تعاونی‌ها ظرفیت نهادی موثری در گسترش و اعتلای سرمایه اجتماعی ایجاد می‌نمایند.

سازماندهی بنگاههای کوچک و متوسط در قالب تعاونی‌های تأمین نیاز و ارائه خدمات مشترک به واحدهای تابعه در مقیاس بزرگتر موجب کاهش هزینه‌ها، افزایش درآمد، استانداردسازی خدمات و افزایش بهره‌وری در بنگاههای تابعه تعاونی می‌گردد. علاوه بر آن خواص و آثار جانبی دیگری نیز بر توسعه تعاونی‌ها مورد تأکید و توجه می‌باشد،

در مقابل همه این دست‌آوردها و مزایای ارزشمند که در عرصه بین‌المللی به ویژه در کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی تجربه شده است. در مجموع بررسی‌ها یک مسئله بیش از همه مشهود است و آن اینکه بخش تعاونی در کشور هنوز از قوام و جایگاه مورد انتظار برخوردار نیست و به اهداف و مأموریت‌های قانونی خود دست‌نیافته است. اضافه بر آن به نوعی سئوالات و ابهاماتی پیرامون موضوع تعاون در بین سیاستگذاران، مدیران و برنامه‌ریزان توسعه کشور وجود دارد. حتی بخشی از افشار جامعه و مردم نیز با این ابهامات روبرو هستند و این مسئله که مزیت‌های نسبی تعاونی‌ها در مقایسه با بخش‌های دولتی و خصوصی چیست به خوبی پاسخ‌داده نشده است. به‌طور خلاصه احساس می‌شود که یک نگاه روشن و شفاف توأم با امید و نگرش مثبت و قابل قبول به توسعه و حمایت از این حوزه ایجاد نشده است. عمده دلایلی که در پیدایش این نگاه موثر هستند، در محورهای ذیل بیشتر نمایان است.

- مفهوم، اصولی و ارزش‌های بنیادین تعاون همچنین میزان اهمیت، اهداف و نقش تعاونی‌ها به خوبی تعیین نشده است.
 - فرهنگ تعاون و کار جمعی در کشور به خوبی ترویج نشده است.
 - عملکرد ضعیف و ناموفق بعضی از تعاونی‌ها به ویژه در سازمان‌های دولتی ذهنیت نامناسبی در اندیشه و نگاه مسئولین به اصل موضوع تعاون پدیدار ساخته است.
 - ساختار تعریف شده برای تعاونی‌ها و شبکه آنها در قالب اتحادیه‌ها و اتاق‌های تعاون از کارآمدی و اثربخشی مطلوبی برخوردار نبوده است.
 - شکل‌گیری بخشی از نهاد تعاون در کشور متأثر از شرایط و اقتضائات زمانی خاص مثل ضرورت‌های زمان جنگ و تداوم این نوع رویه‌ها، جهت‌گیری تعاونی‌ها را در چارچوب و قاعده‌درستی تنظیم نکرده است.
 - ساختار تعاونی‌ها به دلایل مختلف به نوعی وابسته و متکی به دولت و متأثر از حمایت‌های دولتی بنا گردیده است و در عمل از استقلال عملی و خوداتکایی و تبعیت از اصول پذیرفته شده تعاون خارج شده‌اند
- بر اساس به آنچه ذکر شد، عدم شکل‌گیری گفتمان مشترک و فقدان درک واحدی از مفهوم، اصول موضوعه، ارزش‌های پایه، عناصر هویت‌بخش، کاربردها، مزیت‌ها و ظرفیت‌های بخش تعاونی به عنوان مهمترین نقیصه دانش بخش تعاونی کشور مطرح است که فقدان آن در فرایند نهادینه شدن این بخش اقتصادی آسیب‌های جدی به ساختار توسعه کشور وارد نموده است.
- از زحمات آقای دکتر حمداله رستمی مدیر کل محترم آموزش، ترویج و تحقیقات تعاونی‌ها که با علاقه مندی کتاب حاضر را با هدف انتشار مجموعه ای کم حجم با نگارش روان از مبانی نظری، زمینه های اقتصادی- اجتماعی، ظهور و توسعه تعاونی‌ها و آسیب شناسی توسعه بخش تعاونی در ایران تالیف نموده‌اند سپاسگزاری می‌نمایم. امید است این اثر منشا اثری مفید برای ترویج فرهنگ تعاون و توسعه گفتمان تعاونی در جمع صاحب- نظران، کارشناسان و تعاونگران باشد.

سید حمید کلانتری

معاون امور تعاون

فصل اول
تعاونی چیست؟

تعاون به معنای عام به هرگونه همکاری و همیاری افراد برای کمک به رفع مشکلات یکدیگر و رسیدن به هدف های مشترک اطلاق می شود. اما تعاونی ها به عنوان مؤسسات اقتصادی-اجتماعی، بر شکل متفاوتی از فعالیت های تجاری با هدف برآوردن نیازهای اعضای خود و نیل به اهداف جمعی تاکید دارند و در کنار تامین نیازهای مادی اهداف اجتماعی را نیز دنبال می کند. این نوع مؤسسات، از سابقه ای حدود ۱۸۰ ساله برخوردارند و برای پاسخگویی به نارسایی های نظام بازار و ترمیم مشکلات اقتصادی اجتماعی ناشی از صنعتی شدن شهرهای انگلستان و سایر کشورهای اروپایی ظهور کردند و به تدریج در سایر کشورهای جهان توسعه یافتند.

اموری (Emory، ۱۳۵۲) مؤلف کتاب تعاون و اصول اولیه آن، تعاون را طریقه ای برای زندگی و فلسفه ای برای حیات میداند، که مجموعه ای از پوششها و شیوه های رفتاری است که در عین حال مجموعه ای از اصول و مبانی برای راهنمایی زندگی فردی و اجتماعی انسانهاست. تعاون ترکیبی از خودیاری و کمک متقابل میباشد که گرایش آن در جهت بناگذاری ارزشهای جهانی است. (وزارت تعاون، ۱۳۸۴، ص ۲۰-۱۸)

پراکش (Prakash) از صاحب نظران تعاون آسیا، تعاونی را اینگونه تعریف کرده است. "مؤسسات تعاونی سازمانهایی هستند که در زمره انواع سازمانهای داوطلبانه یا غیر دولتی قرار میگیرند. تعاونیها سازمانهای مردمی هستند که توسط اعضاء خود و اختیار کامل آنها تشکیل و به روش صحیح و دموکراتیک منطبق با اصول بین المللی تعاون اداره میشوند." (وزارت تعاون، ۱۳۸۴، ص ۲۳)

به این مفهوم، تعاونی به نوع مشخصی از کارکردن با یکدیگر اشاره دارد که از طریق تشکیل سازمان رسمی و به کارگیری روشهای مدیریتی مبتنی بر همکاری، دسترسی به اهداف مشترک را امکان پذیر می سازد که تعاونی ها در قالب شرکتها، اتحادیه ها و فدراسیون های تعاونی متشکل می شوند و مطابق اصول و قواعد مشخص و از پیش تعیین شده اداره میشوند.

شرکت تعاونی سازمانی رسمی مرکب از اشخاصی است که بر اثر رشد فکری به تشابه نیازهای یکدیگر پی برده و این اعتقاد در آنها ایجاد شده باشد که از راه اتحاد و همکاری با دیگران و کار دست جمعی بهتر و مؤثرتر از تلاش انفرادی می توانند در رفع نیازهای مشترک و بهبود وضع مادی و اجتماعی خویش موفق گردند. این افراد به طور داوطلبانه برای وصول به اهداف و تحقق نیازهای مشترک دورهم جمع شده و یک سازمان

اقتصادی را تشکیل می‌دهند. این سازمان بر اساس دموکراسی اداره می‌شود و هر یک از اعضای آن به طور منصفانه در تأمین سرمایه و اداره آن مشارکت می‌نمایند.

تعریف فراگیر دیگری نیز از سوی وزارت کشاورزی ایالات متحده آمریکا در سال ۱۹۸۷ ارائه شده است: تعاونی یک بنگاه کسب و کار در مالکیت مصرف‌کننده و با نظارت مصرف‌کننده است که سودها را بر مبنای سهام و نحوه استفاده از تعاونی (مازاد برگشتی) توزیع میکند. این تعریف عموماً سه عامل اصلی را در بر میگیرد: مالکیت مصرف‌کننده، نظارت مصرف‌کننده و توزیع سودها به نسبت سهام.

اتحادیه بین‌المللی در سی و یکمین کنگره خود که در سال ۱۹۹۵ در منچستر (ICA) برگزار گردید، تعاونی را اینگونه تعریف کرده است:

"تعاونی متشکل مستقل اشخاصی است که با همدیگر به نحو اختیاری توافق نموده‌اند تا به منظور تأمین نیازها و اهداف مشترک اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود مؤسسه‌ای با مالکیت جمعی تشکیل دهند و به روش دموکراتیک در اداره و نظارت مشارکت داشته باشند" (بیانیه هویت تعاونی، اتحادیه بین‌المللی تعاون، ۱۹۹۵)

قانون شرکتهای تعاونی ایران که در سال ۱۳۵۰ به تصویب رسید و برخی از مواد آن هم‌اکنون نیز از اعتبار قانونی برخوردار هستند، در ماده یک شرکتهای تعاونی را اینگونه معرفی کرده است:

"شرکت تعاونی شرکتی است از اشخاص حقیقی یا حقوقی که به منظور رفع نیازمندی‌های مشترک و بهبود اقتصادی و اجتماعی شرکاء از طریق خودیاری و کمک متقابل و همکاری آنان و تشویق به پس‌انداز، موافق اصولی که در قانون مطرح است، تشکیل می‌شود."

اما قانون بخش تعاونی جمهوری اسلامی ایران تعریف مشخصی از تعاونی ارائه نداده است و صرفاً در چند ماده و تبصره آن برخی ویژگی‌های تعاونی اشاره شده است که از مجموع این ویژگی‌ها میتوان به ماهیت تعاونی پی برد. دارا بودن تابعیت ایرانی، شخصیت حقوقی مستقل و تأمین تمام یا حداقل ۵۱ درصد سرمایه تعاونی بوسیله اعضا از مهمترین این ویژگی‌ها هستند.

دکتر حسینی استاد حقوق دانشگاه تهران براساس مواد مختلف قانون تعاون، شرکت تعاونی را اینگونه تعریف نموده است:

"شرکت تعاونی شرکتی است که بین اشخاص حقیقی و حقوقی غیر دولتی برای فعالیت در امر مربوط به تولید یا توزیع در جهت اهداف مطرح در قانون بخش تعاونی به منظور بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی

اعضاء از طریق همکاری و تشریک مساعی آنها با رعایت مقررات قانون تشکیل می شود. (حسنی، ۱۳۷۴ نقل از وزارت تعاون، ۱۳۸۴ ص ۲۱)

از مباحث ارائه شده می توان نتیجه گرفت، تعاونی ها که در قالب شرکت ها، اتحادیه ها و فدراسیون های تعاونی صورت قانونی و رسمی به خود می گیرند، به عنوان شخصیت های حقوقی جهت ساماندهی و هدایت همکاری افراد از طریق انجام فعالیت اقتصادی و راه اندازی کسب و کار جدید برای دستیابی به نیازها و اهداف مشترک شکل می گیرند.

بر اساس این تعاریف، ویژگی های زیر را می توان برای تعاونی ها برشمرد:

- **تعاونی ها سازمان های رسمی هستند.** یعنی دارای قوانین و مقررات مدون و از پیش تعیین شده بوده و روابط بین ارکان تعاون و نحوه عمل آن ها از طریق اساسنامه مشخص شده است.
- **تعاونی ها جزء سازمان های داوطلبانه محسوب می شوند** که بر اساس عضویت اختیاری و داوطلبانه افراد شکل می گیرند. در کشور ما حداقل تعداد اعضا (اشخاص حقیقی یا حقوقی غیر دولتی) برای تاسیس تعاونی هفت نفر است.
- **وجود هدف یا نیاز مشترک در بین اعضا** که انگیزه اعضا برای عضویت در تعاونی به شمار میرود.
- **تعاونی ها سازمان های مستقل هستند** و منبع شکل گیری و قدرت یابی آن ها منابع مادی و انسانی و همکاری مشترک اعضاست.
- **نقش محوری اعضا** که از طریق مشارکت آن ها در تشکیل و تامین سرمایه تعاونی به صورت منصفانه و نظارت آن ها بر فرایند اجرایی و نظارت بر تعاونی تعاونی به صورت دموکراتیک (هر عضو یک رای)
- **عضویت آزاد** برای افرادی که می توانند از خدمات تعاونی استفاده نمایند بدون تبعیضات قومی سیاسی، نژادی، مذهبی و جنسیتی.

فصل دوم

مبانی نظری نهضت تعاونی

قبل از پرداختن به مبانی نظری و اصول مبنایی نهضت تعاون یادآوری این نکته ضروری می نماید که برخلاف آنچه در کشور ما رایج است و بیشتر طرفداران تعاون، گسترش آن را در گرو ضدیت با اقتصاد آزاد مبتنی بر مالکیت خصوصی می دانند و متقابلاً طرفداران مالکیت خصوصی نیز از مخالفت با شیوه اقتصاد تعاونی پرهیز ندارند، بر اساس آنچه در کشور های توسعه یافته تجربه شده است، این دو رویکرد اقتصادی نه در تقابل با یکدیگر بلکه مکمل و بر طرف کننده نقایص موجود در هر یک از این نحله های اقتصادی و شیوه های کسب و کار هستند. به بیان دقیق تر تعاون نوعی مالکیت خصوصی است که به لحاظ هدف و رویکرد با نظام مالکیت مبتنی بر مکانیسم های رقابتی متفاوت عمل می کند.

نهضت تعاون همانند سایر مکتب های اقتصادی و اجتماعی دارای اصول مبنایی و چارچوب نظری منحصر به خود است که آن را به لحاظ نظام ارزشی، راهبرد ها و روش های اجرایی از سایر حوزه های اقتصادی متمایز میسازد. رویکرد اخلاقی به فعالیت های اقتصادی و غلبه نگاه انسان محور در نهضت تعاون، موجب شده است این نهضت از بار معنایی توأم با هنجارهای رفتاری ویژه ای برخوردار باشد و فعالان این حوزه همواره تلاش نمودند اصول و ارزش های اخلاقی مورد قبول جوامع مختلف را در روابط اقتصادی و مدیریتی خود ملحوظ دارند. در این بخش به خلاصه نظرات مهمترین متفکران اندیشه تعاونی اشاره می شود:

رابرت اوون (۱۸۵۸-۱۷۷۱) برای اولین بار در سال ۱۸۲۱ اصطلاح **co-operation** را در مقابل واژه رقابت **competition** به کار گرفت و معتقد بود اگر انسان ها همکاری را جایگزین رقابت می کردند جامعه انسانی اخلاقی تر خواهد شد و هدف غایی تمامی شرکت های تعاونی را ایجاد همیاری بر روی زمین می دانست. وی که یک کارخانه دار انسان دوست بود با مطالعه وضع زندگی و مشکلات کارگران کارخانه اش، فلسفه ایجاد شرکت های تعاونی را ارائه داد و اولین بار جامعه تعاونی را پایه گذاری نمود. هرچند این تجربه که برخاسته از افکار ایده آلیستی او بود با شکست مواجه شد اما افکار انساندوستانه و عدالت خواهانه او نقش موثری در شکل گیری اندیشه تعاونی داشت.

دکتر ویلیام کینگ (۱۸۸۶-۱۷۸۶) که اولین نشریه تعاونی را به نام "تعاونگر" در انگلستان منتشر میکرد و منشا الهام اطلاعات و آموزش های تعاون در فرضیه و عمل به شمار میرفت. دکتر کینگ به قدرت مصرف کنندگان تکیه داشت و بیشتر بر ایجاد تعاونیهای مصرف تاکید می نمود و از ایجاد و گسترش تعاونی مصرف برای

طبقه کارگر پشتیبانی می نمود. وی مجله تعاون را در سالهای ۱۸۲۸-۱۸۲۹ در انگلستان منتشر نمود و نقش اساسی در ایجاد ۳۰۰ تعاونی مصرف داشت، به نظر او اصول مورد نظر در تعاونی های مصرف عبارت بود از: سرمایه شرکت از محل خرید سهام توسط اعضاء فراهم آمده، سود سرمایه وجود ندارد و بابت سهام اعضاء بهره ای به آنها تعلق نمی گیرد. اجناس به نرخ روز و کم و بیش نزدیک به نرخ بازار فروخته شود. مازاد برگشتی وجود ندارد و سود حاصل از خرید اعضاء صرف ایجاد واحد های تولیدی و اشتغال کارگران می گردد.

ویلیام رایفایزن (۱۸۱۸-۱۹۸۸) تحت تاثیر اوضاع زمان خود و مشاهده فقر عمومی و اسارت روستائیان

در چنگ رباخواران، تنها راه نجات و رهائی این گروه عظیم انسانهای زحمتکش را در اتحاد و اتفاق و همکاری و خودیاری آنها تشخیص داد. او در سال ۱۸۶۴ اولین تعاونی اعتبار روستایی را با شرکت گروه کثیری از طرفداران نظریه خود تشکیل داد. ایفایزن برای شرکتهای تعاونی اعتبار روستائی اصول و مقرراتی پیش بینی نمود که امروزه در سراسر جهان، شرکتهای تعاونی اعتبار روستائی از آن متابعت می کنند. او به نقش و تاثیر اعضا در موفقیت و پایداری تعاونی اعتقاد راسخی داشت و معتقد بود در شرکت تعاونی اعتبار کنترل و نظارت اعضاء در اداره امور بیش از هر یک از انواع دیگر شرکتهای تعاونی اهمیت و اعضا به لحاظ مسئولیت نامحدودی که پذیرفته اند باید در تمام مجامع و جلسات شرکت حضور یافته و بر اساس اصل یک عضو، یک رأی و اعمال رأی و نظر نمایند. براساس اصول تعاونی رایفایزن اگر مسئولیت اعضاء منحصر به سهام نباشد بطور قطع بانکها و منابع اعتباری با اطمینان و سهولت بیشتری همکاری نموده همچون به عنوان ناظری بصیر نخواهند گذاشت و امهای دریافتی به هدر رفته و برای حیات شرکت خطری ایجاد گردد.

لوئی بلان (۱۸۱۱-۱۸۸۲) یکی دیگر از متفکران تعاونی معتقد بود که جامعه باید امکان کارکردن هر

فرد را متناسب با توانائی او فراهم نماید و حقوق اولیه انسانی او را برای زندگی تامین کند و این در سایه رقابتهای آزاد اقتصادی و اختلافات طبقاتی میسر نیست. برای رفع این مشکل لوئی بلان تاسیس شرکتهای بزرگ تولیدی را پیشنهاد می کند که اساس کار این شرکت ها آزادی انتخاب و تعاون و همکاری استوار می باشد. دولتها در آغاز تشکیل این شرکتها باید سرمایه آنها را تامین کنند و یک مدیر انتصابی به طور موقتی از طرف دولت بر این شرکتها را نظارت داشته باشد. ولی بعد از اینکه کارگران به طریقه اداره این شرکتها آشنا شدند مسئولیت اداره آنها را بعهده خواهند گرفت.

فیلیپ بوشه (۱۷۹۶-۱۸۶۱) کشیشکی کاتولیک بود که معتقد بود برای جلوگیری از بحران اقتصادی دو طبقه تولیدکننده و مصرف کننده باید با هم ارتباط نزدیک داشته باشند. بوشه مبتکر طرح تعاونی های تولید است و اصول این تعاونیها را به شرح زیر تدوین نمود: اداره شرکت توسط کارگران صورت می گیرد و دو نفر نماینده منتخب صاحبان امضای مجاز شرکت می باشند. اعضاء طبق قرارداد منعقد به نسبت تخصص و مهارت شغلی دستمزد دریافت می کنند. همه درآمدهای شرکت را نباید به عنوان دستمزد پرداخت نمود. بلکه باید قسمتی از آن را به حساب ذخیره منظور کرد. سرمایه ذخیره شرکت غیر قابل تقسیم است حتی پس از انحلال شرکت این ذخیره قابل تقسیم بین اعضای شرکت نمی باشد بلکه باید ذخایر شرکتهای منحل را به شرکتهای تعاونی فعال منتقل کرد. استخدام کارگران غیر عضو در شرکتهای تعاونی ممنوع می باشد و اگر استخدام چنین کارگرانی برای اداره کار شرکت ضروری باشد، مدت آن محدود بوده و از دوازده ماه تجاوز نکند.

شارل فوریه (۱۸۳۷-۱۷۲۲) نیز از بانیان فکر ایجاد تعاونیهای تولید می باشد او اعتقاد داشت برای ساختن جامعه ای که فاقد واسطه و مبری از عملیات نامشروع اقتصادی باشد، باید طبقات گوناگون اجتماعی مانند کارگران، کشاورزان و پیشه وران زندگی اقتصادی خود را به وسیله سازمانهای تعاونی و همکاری در یک واحد اشتراکی متمرکز کنند. برای حذف واسطه ها، همکاری شرکتهای تعاونی تولید و مصرف را توصیه نموده و معتقد بود که باید میزان تولید را با توجه به نیاز مصرف کنندگان معین کرد.

از متفکران معاصر پیتر دیویس مدیر واحد های تعاونی دانشگاه لیسهستر انگلستان معتقد بود ارزش های تعاونی بایستی چنین باشد:

"تعاونی ها بایستی بر ارزشهای جامعه، تقدم فرد بر سرمایه، خودکفایی، حس مسئولیت مشترک، دموکراسی، کیفیت، مساوات، خدمات و نیز ارزش های نیکوکارانه بنا شوند.

پروفسور کرایگ استاد دانشگاه یورک کانادا که مطالعات زیادی در باب تعاونیها انجام داده است. ارزشهای اساسی تعاونی را به صورت زیر دسته بندی کرده است:

۱- کمک متقابل، اقتصاد، آموزش، مسئولیت اجتماعی، مشارکت

۲- برابری، انصاف، حقوق، دموکراسی و آزادگی

۳- عدالت اقتصادی، مشارکت اقتصادی، تأمین کیفیت زندگی

کی ون سو از صاحب نظران تعاونی در آسیا پیرامون ارزش‌های تعاونی در کشورهای آسیایی به مقولات زیر اشاره دارد .

الف - ارزشهای اقتصادی شامل:

ارتباط منافع، ایجاد ارزش جدید، پیشرفت اقتصاد زندگی، تدارک خدمت واحد، توسعه اقتصاد منطقه،

ب- ارزشهای اجتماعی شامل:

اجرای اصل انسان گرایی (اومانیزم)، یاری متقابل، همبستگی اعضا، نوع دوستی، خودباوری در زندگی،

بهبود محیط زندگی

علاوه بر اینها وی بر واقعیت‌های دیگر مثل برابری، آزادی، خود اتکائی و تأمین دموکراسی تأکید کرده

و آنها را مهم می دانست. (طالب مهدی، اصول و اندیشه های تعاون، ۱۳۹۱)

تعاونی پیشگامان راچدیل (۱۸۴۴) که به عنوان نقطه آغاز نهضت تعاون رسمیت جهانی یافته است،

اصولی را برای اداره تعاونی خود تنظیم کرده بودند که مبنای تنظیم اصول جهانی تعاون در مراحل بعدی قرا

گرفت. این اصول بر اساس تجربه ها و شکست‌های سایر تعاونی‌ها و درس‌هایی که از اندیشمندان این حوزه

بخصوص اندیشه های رابرت اوون و ویلیام کینگ آموخته بودند، تدوین گردید.

مهمترین این اصول عبارتند از:

- رای گیری از اعضا به صورت دموکراتیک (یک عضو، یک رای)
- عضویت آزاد برای همه کسانی که میتوانند از خدمات تعاونی استفاده نمایند بدون تبعیضات سیاسی، قومی، نژادی و جنسیتی

- رعایت انصاف از سوی اعضا

- محدود بودن سود سهام سرمایه و توزیع درآمد خالص بین اعضا متناسب با معاملات آن ها از تعاونی

- اختصاص بخشی از سود تعاونی به آموزش اعضا و مدیران

پس از تشکیل اتحادیه بین‌المللی تعاون در سال ۱۸۹۵، اصول جهانی تعاون چندین مرتبه مورد بررسی

و بازنگری قرار گرفت و برای آخرین بار این اصول در کنگره اتحادیه بین‌المللی تعاون در سال ۱۹۹۵ با تفکیک

اصول تعاون از ارزشهای تعاونی مورد تصویب قرار گرفت.

بر اساس بیانیه کنگره مذکور تعاونی‌ها بر ارزشهای خوداتکایی، دموکراسی، برابری، انصاف و اتحاد استوارند و اعضا تعاونی‌ها بر حسب سنت بنیان‌گذاران تعاون به ارزشهای اخلاقی مانند صداقت، شفافیت عملکرد، مسئولیت اجتماعی و توجه به دیگران معتقدند." (اتحادیه بین‌المللی تعاون، ص ۸۶)

خود اتکایی بر این اعتقاد استوار است که همه مردم میتوانند سعی در بدست گرفتن سرنوشت خود نمایند و تعاونی‌ها معتقدند که رشد و توسعه کامل فردی فقط در سایه گرد آمدن در کنار دیگران امکان پذیر است. افراد با فعالیت‌های مشترک و مسئولیت‌پذیری متقابل میتوانند ثمره بیشتری بدست آورند. همچنین بینش افراد از طریق عمل به شیوه تعاونی و مهارت‌هایی که در راه اعتلای تعاونی خود می‌آموزند و با درک اینکه هر چه بدست آورده اند با همکاری دوستان خود بوده است، اعتلا می‌یابد.

مسئولیت‌پذیری بدین معناست که اعضا جرات پذیرش مسئولیت فعالیت‌های خود را داشته باشند و از طریق پایداری حیات مستمر آن را تضمین نمایند.

تعاونی‌ها بر مبنای برابری ایجاد شده اند. نزد تعاونی‌ها شخصیت انسانی افراد مبناست و عضو عنصر اصلی تعاونی است. اعضا در تصمیمات تعاونی‌ها مشارکت دارند و از این حق برخوردارند که از عملکرد تعاونی آگاه باشند و نظرات خود را ابراز کنند. این ویژگی‌ها تعاونی‌ها را از دیگر اشکال شرکت‌ها که عمدتاً تحت اختیار سرمایه هستند، متمایز می‌سازد.

دموکراسی به این مفهوم است که تعاونی‌ها سازمان‌های انسان‌محور هستند و جایگاه اعضا‌ها بیش از مقدار سهامی است که در تعاونی خریداری نموده اند. اعضا بر اساس اصل هر عضو یک رای بدون در نظر گرفتن میزان سرمایه‌شان از حق رای برابر برخوردار بوده و در ازای مشارکت خود در تعاونی به طور عادلانه پاداش دریافت می‌نمایند و از خدمات تعاونی بهره‌مند می‌شوند.

تعاونی‌ها سازمان‌های منصفی هستند. رعایت انصاف در تعاونی‌ها به این معناست که رفتار اقتصادی تعاونی‌گران نه بر اساس ارزش‌های منفعت طلبانه و افزایش ثروت بلکه بر اساس حد اکثر نمودن انتفاع اعضا از خدمات تعاونی شکل می‌گیرد.

عامل همبستگی در درون تعاونی‌ها به این معناست که تعاونی چیزی بالاتر از مجموعه‌ای از افراد است. تعاونی یک فعالیت گروهی است و اعضا مسئولیت دارند فضایی را فراهم کنند که در آن بر مبنای عدالت و

انصاف رفتار شود و نفع گروهی مد نظر قرار گیرد. همچنین همبستگی به این معناست که تعاون‌گران و تعاونی‌ها در کنار یکدیگر باشند و در آرزوی تحقق یک نهضت تعاون متحد و یکپارچه در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی تلاش نمایند.

در این بیانیه برای تحقق ارزش‌های تعاون، اصول جهانی تعاون نیز به تصویب اعضا رسید که مبنای عمل تعاون‌گران جهان قرار دارد. این اصول عبارتند از:

اصل اول- عضویت داوطلبانه و آزاد

تعاونی‌ها تشکل‌های داوطلب و آزاد هستند و عضویت برای تمام افرادی که قادر به استفاده از خدمات آن‌ها باشند و مسئولیت ناشی از عضویت را بپذیرند، بدون در نظر گرفتن تبعیض‌های جنسی، اجتماعی، نژادی، سیاسی و مذهبی آزاد است.

اصل دوم- کنترل دموکراتیک توسط اعضا

تعاونی‌ها سازمان‌هایی دموکراتیک هستند و به وسیله اعضای خود که فعالانه در سیاست‌گذاری و اتخاذ تصمیم مشارکت می‌کنند، کنترل می‌گردند. مردان و زنانی که به عنوان نمایندگان منتخب خدمت می‌کنند در مقابل اعضا مسئول‌اند. در تعاونی‌های سطوح اولیه، اعضا از حق رای مساوی برخوردارند (هر عضو یک رای) و تعاونی‌های سطوح دیگر به شکلی دموکراتیک سازمان می‌یابند.

اصل سوم- مشارکت اقتصادی اعضا

اعضا به طور منصفانه و با کنترل دموکراتیک به تامین سرمایه تعاونی خود کمک می‌کنند. معمولاً بخشی از سرمایه در مالکیت تعاونی قرار دارد. اعضا معمولاً حداقل متناسب با سرمایه پرداخت شده خود که از شرایط عضویت میباشد، پاداش محدودی در صورت وجود دریافت می‌کنند. اعضا مازاد درآمد را برای تامین هر یک از مقاصد زیر اختصاص می‌دهند:

- توسعه فعالیت‌های تعاونی،

- برخورداری اعضا از منافع تعاونی به نسبت معاملات هر یک از آن‌ها با تعاونی

- حمایت از سایر فعالیت‌هایی که به تصویب اعضا برسد.

اصل چهارم- خودگردانی و استقلال تعاونی‌ها

تعاونی ها سازمان های خودیار و مستقل هستند که توسط اعضا اداره و کنترل میشوند. اگر آن ها با سایر سازمان ها از جمله دستگاه های دولتی موافقت نامه ای امضا کنند یا از سایر منابع تامین سرمایه نمایند، به نحوی اقدام خواهند کرد که مطمئن باشند تعاونی به طور دموکراتیک و توسط اعضا اداره و کنترل شده و استقلال آن محفوظ بماند.

اصل پنجم - آموزش حرفه آموزی و اطلاع رسانی

تعاونی ها برای اعضا، نمایندگان منتخب، مدیران و کارکنان خود، آموزش و حرفه آموزی تدارک می بینند به طوری که آن ها بتوانند به نحو مؤثر به پیشرفت تعاونی خود کمک نموده و عموم مردم بخصوص افراد جوان و رهبران افکار عمومی را نسبت به ماهیت خود و فواید تعاونی مطلع سازند.

اصل ششم - همکاری بین تعاونی ها

تعاونی ها از طریق همکاری با یکدیگر در سطوح محلی، ملی، منطقه ای و بین المللی به اعضای خود به مؤثرترین طریق خدمت کرده و نهضت تعاون را تقویت میکنند.

اصل هفتم - توجه به جامعه

تعاونی ها با تصویب خط و مشی توسط اعضا برای توسعه مستمر جوامع خود فعالیت میکنند. بر اساس دیدگاه های ارائه شده، تعاون همچون دیدگاه های جدید اقتصادی که مبتنی بر توسعه انسان محور است، از رویکرد توانمندسازی دفاع می کند. این رویکرد معتقد است پیوند بین عدالت و آزادی و برابری بر کانون انسان و قابلیت های او بنا می شود. در نظریه های نوین اقتصادی میوه فرایند توسعه اقتصادی بایستی به افزایش کیفیت زندگی و ارتقاء قابلیت های انسانی بیانجامد. توسعه اقتصادی که زیست انسانی را فدای دستیابی به شاخص های کمی مربوط به افزایش تولید و درآمد ملی نماید، پروژه ای ناتمام است و جای هدف و وسیله عوض شده است. زیرا در این رویکرد به انسان هم به عنوان ابزار و هم به عنوان هدف فرآیند توسعه نگریسته می شود.

آنتونی گیدنز جامعه شناس معاصر انگلیسی، تعاون و همکاری را تخفیف دهنده و تسکین دهنده مخاطرات مدرنیته می داند. وی با تشریح مخاطراتی که نوگرایی متوجه هویت انسان می سازد، اشاره دارد که اعتماد، همکاری

و روابط مبتنی بر این ارزشها ما را از این خطر محافظت می‌کند. (گیدنز، ۱۹۹۱، ص ۱۰۱ نقل از رستمی، حمداله، ۱۳۹۲)

اندیشمندان حوزه تعاون نیز معتقدند ارزش های تعاونی بایستی در راستای ترویج و گسترش رفتارهای اخلاقی در حوزه های اقتصادی صورت گیرد. تعاونی ها معتقد به ارزش های اجتماعی همچون تقدم فرد بر سرمایه، توجه به جامعه، حس مسئولیت پذیری مشترک، دموکراسی، انصاف، مساوات، کیفیت مناسب خدمات و مروج ارزش های نیکوکارانه هستند. بنا بر بیانیه کنگره بین المللی تعاونگران، تعاونی ها سازمان هایی ارزش مدار هستند و تعاون گران بر حسب سنت بنیان گذاران این نهضت متعهد می شوند از طریق اجرای اصول تعاون به ارزشهای اخلاقی مانند صداقت، شفافیت عملکرد، مسئولیت اجتماعی، عدالت و توجه به جامعه و دیگران معتقدند و پایبند باشند.

تعاونی ها همچنین با توانائی خود در ترکیب سرمایه های اقتصادی، انسانی و اجتماعی کمک می کنند تا افرادی که عضویت تعاونی ها را می پذیرند به منابعی چون سرمایه، اشتغال، مهارت، اطلاعات، آموزش، درآمد و انواع حمایت های ناشی از شبکه های اجتماعی دست یابند. شبکه های تعاونی بستر های مناسبی را برای ایجاد و گسترش اعتماد اجتماعی و توسعه هنجارهای تعامل و عمل گروهی برای دستیابی به منافع و خیر جمعی فراهم می سازند که این ظرفیت ها را در عرصه های عمل اقتصادی در اختیار اعضا تعاونی ها قرار می دهد.

تعاونی ها قادرند با بکارگیری اصول تعاون و استفاده از سازکارهای مدیریت مبتنی بر مشارکت اعضا به عنوان کانون های ترویج عناصر فرهنگی عمل جمعی و فعالیت های گروهی مطرح گردند و نقش مؤثری در تقویت سرمایه اجتماعی و توسعه فرهنگ تعاون و همکاری برای ساماندهی معضلات جامعه و گروه های کم درآمد ایفا نمایند.

بر اساس نظر سازمان بین المللی کار (ILO)، در کشورهای در حال توسعه این امیدواری وجود دارد که تعاونی ها بتوانند در خصوص توسعه اشتغال، فقرزدایی و گسترش عدالت اجتماعی همچنین در زمینه از بین بردن مشقات ناشی از عوارض گذار از اقتصاد متمرکز به اقتصاد بازار و تعدیل ساختاری، کمک های مؤثر و کارآمدی ارائه نمایند.

از جمله نقش هایی که برای تعاونی ها متصور است، کمک به جایگزینی عملکرد پر هزینه بنگاه های اقتصادی دولتی با مؤسسات تعاونی در زمینه های مهمی مانند توسعه زیر ساخت های عمرانی، دسترسی آسان به

منابع مالی خرد، گسترش شبکه های توزیع، ارتقا سطح رفاه گروه های اجتماعی، ایجاد فرصت برای توسعه بنگاه های اقتصادی کوچک و نیز فراوری و بازاریابی محصولات کشاورزی است.

همچنین از تعاونی ها انتظار می رود در خصوص تأمین فرصت های شغلی و فراهم نمودن جایگاهی مؤثر و کارآمد برای گروه های محروم در زمینه های گوناگون اجتماعی کمک کند. به گونه ای که تعاونی ها در زمینه سازمان دهی، توانمندسازی این گروه ها و دستیابی آن ها به منافع اقتصادی اجتماعی، پیش تاز باشند.

بسیاری از کشورها، از این الگو برای ارتقاء سطح حمایت های دولتی از برنامه های اقتصاد خرد و تداوم این حمایت ها استفاده نموده اند. تعاونی ها در کشورهای صنعتی غالباً در زمینه انسجام مجدد گروه های اجتماعی در حاشیه (از قبیل افرادی که نمی توانند در یک بازار عادی، هزینه های تهیه مسکن خود را تأمین کرده و یا دچار بیکاری دراز مدت و عدم اشتغال جوانان هستند)، تأمین خدماتی که سابقاً توسط دولت ارائه می گردید (به ویژه در زمینه زیرساخت ها، ارتباطات، بهداشت و درمان و خدمات رفاهی)، همچنین نگهداری و حفظ محیط زیست سهم عمده ای ایفا می کنند. علاوه بر آن تعاونی هایی که گسترش و تولید منابع جدید انرژی (انرژی پاک) فعالیت دارند و تعاونی های صنعت توریسم، قادر به جذب حمایت های عموم مردم می باشند.

به طور خلاصه می توان گفت برخلاف نظام سرمایه داری که موتور محرکه و فلسفه درونی دستیابی به سود و دارایی بیشتر از طریق به کارگیری الگو های رقابتی تنظیم شده است، در سرمشق (پرادایم) تعاون نیاز های مشترک اقتصادی و اجتماعی افرادی (حقیقی یا حقوقی) نقطه آغازین تشکیل تعاونی است که به تنهایی قادر به تأمین آن نیستند و دستیابی به آن ها تنها از طریق مکانیزم همکاری و مشارکت پیش می رود. به اعتقاد تعاونگران هرچند فعالان بخش خصوصی برای دستیابی به سهم بیشتری از بازار با هم رقابت می کنند اما همین رقیبان مجبورند برای تأمین نیاز های مشترکشان با یکدیگر همکاری نمایند. تعاونی تأمین تولید کنندگان کمپوت و کنسرو در کشور خودمان مثالی از این واقعیت است که تولید کنندگان این صنعت برای تأمین آسان تر و ارزان تر مواد اولیه این صنعت مانند شکر و قوطی های کنسرو و کمپوت که نیاز مشترک همه آنان است تعاونی تاسیس نموده اند.

این گفته به معنی نفی سودآوری و نادیده گرفتن انگیزه های مالی در فرایند های فعالیت تعاونی ها نیست بلکه تعاونی ها نیز مانند سایر بنگاه های اقتصادی برای ماندگاری در بازار، توسعه تعاونی و تأمین نیاز های اعضا نیاز به بکارگیری روش های مدیریت مالی مبتنی بر سودآوری هستند اما هدف اصلی و نقطه آغازین شکل گیری

آن‌ها کسب سود نیست بلکه تامین نیازهای مشترکی است که اعضا به تنهایی قادر به تامین آن نیستند و یا آن نیاز با هزینه گرانتری تولید می‌شود. لذا جاذبه‌های تعاونی‌ها برای اعضایشان ریشه در این واقعیت دارد که در بیشتر تعاونی‌ها تضاد منافع بین گروه‌های ذینفع وجود ندارد. زیرا تعاونی‌ها عموماً موسسات مالک/مشتری هستند و کارکنان تعاونی نیز از بین اعضا انتخاب می‌شوند و منافع حاصل از فعالیت تعاونی به اعضا بر می‌گردد.

فصل سوم

زمینه های اقتصادی و اجتماعی ظهور و توسعه تعاونی ها

هرچند بررسی های تاریخی نشان می دهد در همه اعصار زندگی بشر به کارگیری الگوهای همکاری و مشارکت مورد توجه مردم جوامع مختلف قرار داشته است، اما شکل گیری موسسات تعاونی به صورت امروزی آن به تحولات جوامع صنعتی اروپا در قرن نوزدهم بر می گردد.

برهم خوردن نظم جوامع شهری و گسترش بحران های دوران ابتدایی انقلاب صنعتی از جمله گسترش فقر و بی عدالتی، بخصوص مشکلات روزافزون کارگران صنعتی، مهاجرت روستائیان و گسترش بیکاری، بالا بودن ساعات کار و کار کودکان در شهرهای جدید صنعتی، اندشمندان اجتماعی و اقتصادی را برآن داشت که نظریات اصلاحی خود را پیرامون روش های غلبه بر نابسامانی های آن دوران ارائه دهند. برخی از این اندیشه ها در جهت نفی بنیان ها نظام سرمایه داری و پیش بینی وقوع انقلاب های کارگری و برپایی نظام سوسیالیستی مبتنی بر نفی مالکیت خصوصی مطرح گردید. اما برخی صاحب نظران با قبول سازو کارهای نظام اقتصاد بازار، راه حل های اصلاحی برای کمک به رفع فقر گروه های کارگری و سایر اقشار محروم ارائه نمودند. مباحث نظری و راه حل های عملی مبتنی بر تعاون در آن دوران بنیان گذاشته شد و هر یک از پیشگامان نهضت تعاونی روش هایی را برای غلبه بر مسائل و مشکلات ناشی از توسعه انقلاب صنعتی پیشنهاد نمودند.

امروزه نزدیک به ۱۷۰ سال از تاسیس اولین تعاونی در سال ۱۸۴۴ میلادی توسط ۲۸ نفر از کارگران یک کارخانه نساجی در راجدیل انگلستان می گذرد. در این مدت از سوی اکثر کشور های جهان با دارا بودن ساختارهای سیاسی - اقتصادی و سطح توسعه یافتگی متفاوت ، این نهضت به مثابه اصلی ترین و مؤثرترین بستر دخالت و مشارکت گروه های اجتماعی در فرایندهای توسعه ای پذیرفته شده است. به طوری که امروزه نهضت جهانی تعاون با عضویت بیش از یک میلیارد نفر از مردم جهان ایفا کننده نقش های اقتصادی و اجتماعی گسترده ای در جوامع خود می باشد و بر اساس برآورد سازمان ملل مایحتاج معیشتی بیش از به ۳ میلیارد نفر یا نیمی از جمعیت جهان، توسط موسسات تعاونی تأمین می شود. (اتحادیه بین المللی تعاون، ۲۰۱۶)

بر اساس نتایج سرشماری دفتر اقتصادی و امور اجتماعی سازمان ملل در سال ۲۰۱۴ بالاترین سهم بخش تعاونی در تولید ناخالص داخلی (GDP) کشورها به ترتیب مربوط به کشورهای نیوزلند ۲۰ درصد، فرانسه ۱۸ درصد، دانمارک ۱۸ درصد، فنلاند ۱۴ درصد، سوئیس ۱۱ درصد، هلند ۱۰,۴ درصد و نروژ ۹ درصد می شود.

اطلاعات تعاونی های جهان به تفکیک گرایش فعالیت

گرایش اقتصادی	تعداد	اعضا	دارایی ها (میلیارد دلار)
---------------	-------	------	--------------------------

۱۱۲۶۳	۷۰۳۰۰۱۲۳	۲۱۰۵۵۹	اتحادیه بانکداری و اعتبار
۷۵۰۰	۲۴۸۸۶۴	۳۶۴۴	بیمه
۱۳۳۴	۱۲۲۱۲۰۱۶۷	۱۲۲۴۶۵۰	کشاورزی و غذا
۱۴۱	۱۹۸۵۸۹۲۱	۱۷۱۴	خدمات عمومی
۲۴۴	۹۷۸۶۹۹۴۰	۸۱۴۳۷	خوارو بار و مصرف
۱,۴	۴۳۶۹۶۰۰	۸۴۷۹۹	کارگری
۵۲,۴	۱۶۳۸۳۰۴۸	۱۵۲۴۷	مسکن
۰,۵	۳۴۴۱۲۲۱	۱۷۰۰	بهداشت
۸/۰	۲۱۸۷۶۰۵۲	۸۷۹۹۸	آموزش و امور اجتماعی
۲۳۹	۲۶۲۵۶۰۵۴	۴۱۸۶۵	خرید و بازاریابی
۳۱,۳	۵۶۲۹۶۱۷۷	۷۶۰۹۸۵	متفرقه و شناسایی نشده
۱۹۶۰۷,۴	۱۰۷۱۷۹۰۱۶۷	۲۵۱۴۵۹۸	جمع جهان

منبع: دفتر اقتصادی و امور اجتماعی سازمان ملل در سال ۲۰۱۴

بر اساس این گزارش که اطلاعات گردآوری شده از ۱۴۵ کشور جهان تهیه شده است، در این کشورها بیش از ۲,۵ میلیون تعاونی فعال هستند که مالک نزدیک به ۲۰ هزار میلیارد دلار دارایی هستند. مقایسه گرایش های مختلف تعاونی در شاخص های تعداد تعاونی، تعداد اعضا و میزان دارایی، می توان نتیجه گرفت تعاونی ها در سه گرایش بانکداری و بیمه، کشاورزی و مصرف نسبت به سایر فعالیت های اقتصادی توسعه کمی و کیفی بیشتری داشته اند.

اطلاعات تعاونی های جهان به تفکیک قاره

منطقه	تعداد تعاونی	تعداد اعضا	نسبت اعضا به جمعیت	جمع دارایی ها (میلیارد دلار)	درآمد ناخالص سالانه (میلیارد دلار)	سهم در GDP (درصد)
آفریقا-نیمه صحرائی	۸۵۲۶۰	۱۸۵۰۹۶۰۵	٪۲,۷۳	۱۰,۸	۸۵.	۰,۰۸
آسیا	۱۹۳۳۲۹۹	۴۸۴۱۰۵۶۹۵	٪۱۲,۶۸	۳۸۴۷,۳۰	۶۵۳,۶	۳,۲۵
کارائیب	۱۰۴۹	۳۵۸۳۵۱۱	٪۱۲,۹۴	۵,۹	۰,۲	۰,۱۳
اروپا	۳۵۶۳۸۰	۳۶۸۰۰۶۴۶۳	٪۴۵,۵۵	۱۱۶۸۸,۲	۱۴۸۲,۵	۷,۰۸
آمریکای لاتین خاورمیانه و	۴۲۷۶۵	۴۴۱۷۹۱۰۴	٪۷,۸۱	۸۳,۹	۱۸,۴	۰,۳۳
آفریقای شمالی	۱۶۲۷۷۹	۴۵۳۷۰۸۴	٪۱,۵۷	۳۱,۷	۳,۴	۰,۲۷
آمریکای شمالی	۳۱۰۷۸	۱۳۴۷۲۵۸۹۱	٪۳۸,۶۳	۳۸۲۵,۷	۷۴۴,۲	۴,۱۲
اقیانوسیه	۱۹۸۸	۱۴۱۴۲۸۱۴	٪۳۷,۸	۱۱۳,۷	۵۹,۵۴	۳,۴۶
جهان	۲۵۱۴۵۹۸	۱۰۷۱۷۹۰۱۶۷	٪۱۶,۳۱	۱۹۶۰۷,۴	۲۹۶۳	۴,۳۰

منبع: دفتر اقتصادی و امور اجتماعی سازمان ملل در سال ۲۰۱۴

اطلاعات جدول فوق نشان می دهد که ۱۶ درصد جمعیت جهان عضو تعاونی هستند. این میزان در قاره اروپا ۴۵,۵۵ درصد و آمریکای شمالی ۳۸,۶۳ درصد است. در حالیکه میزان این شاخص در آفریقا و آمریکا ی لاتین زیر ۱۰ درصد است. متوسط سهم تعاون در تولید ناخالص داخلی کشورها ۴,۳ است که بیشترین میزان مربوط به قاره های اروپا و آمریکای شمالی و

این ترین سهم مربوط به مناطق آمریکای لاتین، آفریقا و خاورمیانه است. به منظور دریافت رابطه بین گسترش تعاونی ها و میزان توسعه یافتگی کشور ها، می توان از شاخص نسبت اعضا تعاونی ها و جمعیت کشور و سهم تعاونی در تولید ناخالص داخلی استفاده نمود. این شاخص ها همچنین اطلاعات ۳۰۰ تعاونی برتر جهان، حقیقت دیگری را نیز آشکار می سازد که برخلاف تصور بسیاری از طرفداران تعاون در کشور که راهبرد اقتصاد تعاونی را مخالفت با نظام اقتصاد بازار می دانند، تعاونی ها در کشور هایی که دخالت دولت ها در اقتصاد در حداقل ممکن است و دارای شرایط رقابتی هستند، بیشتر رشد نموده است و کشور هایی که دارای بخش تعاونی پیشرفته ای هستند، الزاما آن هایی نیستند که مورد حمایت ها مالی-اعتباری دولتی وسیع تری قرار داشته اند. بلکه توسعه نهادی این بخش مرهون تلاش و پشتکار پیشگامان فداکار و گروه های اجتماعی پیشرو است که در بستر تحولات اقتصادی و اجتماعی به عنوان پاسخی به کاستی ها و نارسایی های فرایند توسعه و روشی برای تامین نیاز گروه های اجتماعی ارائه و آن را به تکامل رساندند.

علاوه بر اطلاعات فوق گزارش اتحادیه بین المللی تعاون در مورد تجارت های مردمی (پروژه ۳۰۰ تعاونی بزرگ جهان) نیز امکان مقایسه توسعه تعاونی ها را به تفکیک فعالیت های اقتصادی در کشور های مختلف میسر می سازد. بر پایه این گزارش گردش مالی این گروه از تعاونی ها بیش از یک هزار میلیارد دلار است. کشور فرانسه با ۲۰۰ میلیارد دلار، ژاپن با ۱۵۰ میلیارد دلار، ایالات متحده آمریکا و آلمان با ۱۵۰ میلیارد دلار و هلند با ۷۰ میلیارد دلار بیشترین گردش مالی تعاونی ها را به خود اختصاص داده اند. در این گزارش در فهرست تعاونی های برتر جهان نام بزرگ ترین کارفرمای سوئیس، بزرگترین بانک فرانسه، سومین قدرت تجاری در زمینه لبنیات از نیوزلند، بزرگترین صنعت فرآوری مواد غذایی هند، معروفترین مرکز بهداشتی درمانی هلند، یکی از معروفترین رسانه های خبری آمریکا و بزرگترین شرکت بیمه گذار چند منظوره کانادایی به چشم می خورد. (اتحادیه بین المللی تعاون، ۲۰۱۲)

در بین گرایش های اقتصادی فعالیت های مصرف، کشاورزی، خرده فروشی و بیمه بیشترین گردش مالی تعاونی های جهان را به خود اختصاص داده اند و مجموعاً حدود ۸۰ درصد فعالیت های اصلی تعاونی ها را تشکیل می دهند. در بین انواع مختلف تعاونی گرایش کشاورزی بیش از یک سوم مشاغل تعاونی را پوشش می دهد که بیش از نیمی از تعاونی های کشاورزی دنیا در آمریکا فعالیت می کنند. همچنین در اروپا تعاونی های کشاورزی فرانسه، آلمان و هلند هم از عضویت قابل توجهی برخوردار هستند. در آسیا ژاپن، کره جنوبی و هند دارای بزرگترین شبکه های تعاونی کشاورزی هستند. بعد از کشاورزی عمده ترین فعالیت تعاونی ها در بخش مؤسسات مالی- اعتباری است که بیش از یک چهارم مشاغل تعاونی را دربر می گیرند، در حالیکه این گروه از

نظر میزان دارائی بزرگترین مراکز تعاونی به شمار می روند. گروهها و شبکه های بانکی بزرگ تعاونی بیشتر در کشورهای اروپایی و ژاپن فعال هستند به طوری که تقریباً یک سوم تعاونی های بیمه و شرکت های سرمایه گذاری در فرانسه و انگلیس فعالیت می کنند. ایالات متحده آمریکا نیز از نظر اتحادیه های اعتباری در صدر قرار دارد.

سومین بخش مهم فعالیت های تعاونی در جهان به عمده فروشی و خرده فروشی مربوط می شود که شامل بیش از یک چهارم تعداد تعاونی های جهان است. در این بخش، تعاونی های مصرف بزرگ و معروفی در کشورهای انگلیس، ایتالیا، کشورهای اروپای شمالی، ژاپن و آمریکای شمالی فعالیت دارند.

شایان ذکر است که تعاونی های برتر جهان در سایر بخش ها نظیر انرژی، خدمات درمانی و بهداشتی و تولید غیر فعال هستند. در زمینه انرژی می توان تعاونی های برق روستایی در ایالات متحده آمریکا را نام برد که فعالیت بسیار گسترده ای در سطح این کشور دارند. کشورهای اسپانیا و ایتالیا نیز در عرصه تعاونی های تولیدی پیشگام هستند و شرکت تعاونی های بزرگ در این کشورها دارای معروفیت جهانی هستند. تعاونی های بهداشتی و درمانی هم در اغلب کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی فعالیت دارند که در این عرصه موفق بوده اند.

مطالعه تجارب جهانی در مورد توسعه تعاونی ها در کشورهای مختلف نشان می دهد، آنچه تعاونی ها را موفق نموده است پایداری ارکان تعاونی ها به اصول و ارزش های اخلاقی تعاون از جمله احساس مسئولیت و مشارکت اعضا، پایداری به تعهدات حرفه ای، شفافیت و پاسخگویی مدیران و بهره گیری از مدیریت حرفه ای است که پس از گذشت ۱۷۰ سال از شکل گیری اولین تعاونی، این نهضت همچنان به عنوان بستری نهادی برای سازماندهی گروه های اجتماعی پیرامون اهداف و نیاز های مشترک اقتصادی و اجتماعی و تحقق دموکراسی اقتصادی مورد اقبال مردمان همه کشورهای جهان قرار دارد.

فصل چهارم

تعاونی ها در خدمت توسعه پایدار^۱

^۱ این بخش و بخش آخر از مقاله ای با همین نام که توسط نویسنده منتشر گردیده به این کتاب منتقل شده است.

نظریه‌های توسعه ابتدا بر این باور بودند که با تغییر چند متغیر اصلی اقتصاد همچون پس‌انداز و سرمایه‌گذاری می‌توان مشکل توسعه نیافتگی کشورها را حل نمود. در این دوران تأکیدات عمده بر صنعتی شدن برای غلبه بر رابطه نابرابر تجارت جهانی بود که به ضرر کشورهای کمتر توسعه یافته که عمدتاً صادرکننده کالاهای خام و کشاورزی بودند، شکل گرفته بود.

گزارش‌های اولیه سازمان ملل نیز عمده تأکیدات خود را بر سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی قرار داده بود و پیشرفت اقتصادی را تا حد زیادی تابع سرمایه‌گذاری و تشکیل سرمایه می‌دانست. کاربرد نظریه‌های فوق در بیشتر موارد با شکست مواجه شد. در مواردی هم که رشد اقتصادی اتفاق افتاد، بسیاری از شاخص‌های دیگر اقتصادی همچون توزیع درآمد در وضعیت نامطلوبی قرار گرفت و رشد حاصله، نتوانست به طور ریشه‌ای مسأله فقر، بیکاری و سایر نابرابری‌های اقتصادی را مرتفع سازد.

به تدریج تفکر عمده جهانی در جهت طرح این اصل اساسی شکل گرفت که الگوهای توسعه می‌بایست در کنار رشد اقتصادی راه‌حلی نیز برای کاهش نابرابری، بیکاری و فقر ارائه دهند.

عدم توفیق این سیاست‌ها و برنامه‌ها موجب شد که اقتصاددانان به مسأله توسعه نیافتگی و علل آن به طور عمیق‌تر بپردازند. در این مباحث توجه به توسعه انسانی و نقش اصلی آن در فرآیند توسعه در صدر مباحث قرار گرفت و شاخص‌های توسعه انسانی به عنوان ملاک ارزیابی توسعه یافتگی واقع شدند. تأکیدات به تدریج از توسعه انسانی نیز فراتر رفت و دیدگاه "قابلیت‌های انسانی" انسان را در جایگاه فاعلی برای توسعه اقتصادی نشاناد. این رویکرد تأکید اصلی خود را بر توجه به عزت و کرامت انسانی و نیل به زندگی دلخواه برای انسان‌ها در برخورداری از نیازهای اساسی و امکانات مادی همراه با آموزش و بهداشت قرار داد و مدافعان آن اذعان داشتند که قابلیت‌های مراتب بالاتر انسانی که نقش فاعلی در فرآیند توسعه به او می‌بخشند تنها در فضای اقتصادی نظام بازار و فضای سیاسی مردم‌سالاری محقق می‌شود. اهمیت این مسأله تا آنجا پیشرفت کرد که براساس نظریه آرمیتا سن توسعه به عنوان فرآیند بسط انتخاب‌های انسانی تعریف شد. (وحید محمودی، تهران، ۱۳۸۱)

در کشورهای صنعتی، تعاونی‌ها غالباً قادر بودند در زمینه انسجام مجدد گروه‌های اجتماعی در حاشیه (از قبیل افرادی که نمی‌توانند در یک بازار عادی، هزینه‌های تهیه مسکن خود را تأمین کنند) ایجاد فرصت‌های شغلی، سازماندهی گروه‌های اقتصادی برای دسترسی آسان‌تر آن‌ها به بازار (به‌خصوص کشاورزان و دامداران)، تأمین خدماتی که سابقاً توسط دولت ارائه می‌گردید (به ویژه در ارتباط با بهداشت و درمان و خدمات رفاهی)، بسط زمینه‌های مشارکت عمومی در فعالیت‌های اقتصادی (به‌خصوص از طریق تعاونی‌های مصرف)، و در زمینه

نگهداری و حفظ محیط زیست سهم عمده‌ای ایفا کنند. تعاونی‌هایی که گسترش و تولید منابع جدید انرژی را در دستور کار دارند، در اغلب موارد، جاذبه‌های تعاونی‌ها برای اعضاءشان ریشه در این واقعیت دارد که تعاونی‌ها برای اعضاء خویش شرایط کاری بهتری فراهم کرده و خدمات خود را با کیفیتی به مراتب بالاتر و عادلانه‌تر ارائه می‌نمایند.

تعاون و تولید کالاهای عمومی و تامین زیر ساخت ها

تصور عمومی بر این است که تامین و صیانت از تاسیسات زیر بنایی و کالاهای عمومی تنها می‌تواند توسط دولت ارائه شود. در حالیکه در بسیاری از کشورها تعاونی‌ها نقش موثری در ایجاد و نگهداری زیر ساخت‌ها و کالاهای عمومی دارند. تعاونی‌های تولید و توزیع انرژی برق، شبکه‌های آب، تعاونی‌های زیست محیطی و مبارزه با آلودگی و بسیاری موارد مشابه تولید و نگهداری از کالاهای عمومی را بر عهده دارند. تعاونی‌های خدمات عمومی در امریکا تامین کننده برق، خدمات آب و تلفن همچنین ارائه دهنده خدمات آموزشی و بهداشتی هستند. در امریکا تعداد ۵۲۲۰ تعاونی در حوزه تاسیسات عمومی جمعاً فعال هستند. تعداد ۸۶۴ تعاونی توزیع مالکیت و نگهداری ۴۲ درصد کل خطوط توزیع برق کشور را در بر عهده دارند و در سطح ملی به ۴۲ میلیون مشترک شامل ۱۲ درصد مصرف کنندگان برق سرویس می‌دهند. تعاونی تولید و انتقال برق باسین بزرگ ترین و موفق ترین تعاونی‌های برق آمریکاست و بعنوان یک کمپانی مادر ۸ واحد فرعی را تحت پوشش دارد که برق مورد نیاز ۲/۸ میلیون مشتری را در ۹ ایالت آمریکا (به اندازه ۸۵ درصد مساحت کشور ایران) تامین می‌کند. در این کشور همچنین تعاونی‌های تلفن و آب روستایی که موسسات خدماتی مصرف کننده/مالک (Consumer-Owned Utilities) هستند خدمات مورد نیاز میلیون‌ها خانوار روستایی را تامین می‌کنند.

در فنلاند از ۱۲۰ شرکت تولید برق ۷۰ مورد آن‌ها تعاونی است. این تعاونی‌ها با ۵۵۰ نیروگاه و سیستم توزیع در حوزه‌های انرژی متکی به چوب و ذغال سنگ و جنگل؛ انرژی باد و انرژی هسته‌ای فعال هستند. تعاونی انرژی هسته‌ای تولیسون ویما (Tolisoun Vima) دارای ۴ رآکتور اتمی است که ۱۸ درصد برق کشور فنلاند را تامین می‌کند.

در این کشور بخش مهمی از سیستم خدمات عرضه آب متعلق به ۱۴۰۰ تعاونی آب است که با مشارکت مصرف کنندگان اداره می‌شوند.

تعاون و گسترش تأمین اجتماعی

سیاست های آزادسازی اقتصادی و ترویج نظام بازار نیازمند یک نظام جامع حمایتی و تأمین اجتماعی کارآمد است تا پوشش لازم را برای اقشار آسیب پذیر فراهم آورد و دولت ها و نظام های تأمین اجتماعی و حمایتی در جهت جبران ناکارآمدی نظام بازار وارد عمل شوند که این امر مستلزم هزینه های زیادی برای دولت ها خواهد بود.

اما پارادوکس نسبت میان بازار و دولت این است که علاوه بر ناکارآمدی فعالیت ها در بخش دولتی و مصرف هزینه های سرسام آور، نحوه جبران تاثیرات منفی نظام های گسترده حمایتی بر انگیزه و تلاش فردی کماکان بدون پاسخ باقی مانده است.

در حال حاضر در برخی از کشورهای اروپایی که به عنوان دولت های رفاه مشهورند، مسأله کاهش انگیزه و تلاش های فردی برای فعالیت های اقتصادی به عنوان چالشی جدید مطرح شده است. یافتن رویکردی نوین برای غلبه بر این چالش ها اجتناب ناپذیر است. علاوه بر آن کشور های توسعه یافته به شکل فزاینده ای با مشکل پیری جمعیت و چگونگی مراقبت از سالمندان روبرو هستند. برای ساماندهی این مشکل در بسیاری از کشور ها تعاونی های خدمات مراقبت پرستاری توسعه یافته اند. در بریتانیا تعاونی پرستاری به سرعت در حال رشد هستند و آن را به عنوان جایگزینی برای خدمات رسانی بخش دولتی تلقی می کنند. همچنین ۲ هزار تعاونی بهداشتی مراقبت روزانه از کودکان و مراقبت های اجتماعی را بر عهده دارند این تعاونی ها بالغ بر ۴۰ هزار نفر را در استخدام دارند و ۱۳ درصد کل بودجه رفاه اجتماعی را به خود اختصاص داده اند. علاوه بر آن تعاونی های بهداشت نیز به عنوان شیوه ای برای مبارزه با فقر روستایی در کنار تعاونی های کشاورزی توسعه یافته اند. در ایالات متحده آمریکا تعاونی های بهداشتی پوگت ساند (Puget Sound) بالغ بر یک میلیون و پانصد هزار نفر عضو دارند. در ژاپن تعاونی ها به بیش از یک میلیون و ۸۰۰ هزار خانوار شامل بیش از ۵ میلیون و ۴۰۰ هزار نفر خدمت ارائه می دهند. این مجموعه شامل ۱۱۸ تشکل تعاونی است که دارای ۸۰ بیمارستان و ۲۴۶ درمانگاه با بیس از ۱۳ هزار تخت، ۶ مرکز بهداشت سالمندان، ۲۵ مرکز بهداشت روستایی، ۶ مرکز خدمات پرستاری در خانه و ۲۰ هزار کارمند است و سالانه به میلیون ها نفر را تحت درمان قرار می گیرند.

نقش تعاون در موفقیت سیاست های کاهش فقر و توسعه عدالت اجتماعی

فقر به عنوان پدیده ای جهانی که زندگی میلیون ها انسان را تحت تاثیر قرار داده صرفاً فقدان درآمد کافی نیست بلکه ریشه در ناکافی بودن قابلیت های انسانی دارد. در نظریه های اقتصادی توانمند سازی و افزایش قابلیت های انسانی مهمترین رویکرد کاهش فقر مطرح شده است. رویکرد تعاون کاربردی ترین استراتژی توانمند سازی است که فرصت های جدیدی را فراروی افراد قرار می دهد تا از طریق بسیج منابع خرد، مهارت آموزی و برابرتر کردن فرصت ها مبارزه ای ریشه ای با فقر و نابرابری را در پیش می گیرند. تعاونی ها به طور مستقیم از طریق پیشرفت اقتصادی و اجتماعی اعضا و کارکنان و به طور غیرمستقیم، از طریق تحرک اقتصادی و توسعه پایه های اجتماعی جوامعی که در آن به فعالیت می پردازند، در کاهش فقر تأثیر می گذارند. اهمیت تعاونی ها ناشی از اهداف، ارزشها و اصولی است که آنها به اعضا و جوامع خود انتقال می دهند. به عبارت دیگر، وقتی که هدف تعاونی ها، توانمندسازی فقرا برای کمک به خودشان از طریق فعالیت اقتصادی باشد، این فعالیت ها با خلق فرصت های برابر دارای مزیت هایی می گردند، که فقرا به تنهایی قادر به کسب آن نیستند.

ریشه انسانی و اجتماعی شکل های تعاونی در کنار اهداف اقتصادی سبب می شود که تعاونی ها تامین نیاز های انسانی را محور فعالیت و هدف خود قرار دهند. ایجاد فرصت برای طیف وسیعی از افراد با درآمد کم و متوسط و بهره وری آنها از فعالیت اقتصادی و افزایش سهم آنها در تولید ملی از کارکردهای مهم تعاون است. جواهر لعل نهرو زمانی گفته بود که "ایده تعاون بسیار فراتر از آن است که صرفاً راه انجام دادن یک کار اقتصادی کارآمد را نشان دهد، تعاون یک عمل اقتصادی است، تعاون یک عمل منصفانه است، مساوات می آورد و از رشد نابرابری ها جلوگیری می کند."

صحت این سخن امروزه در بسیاری از مناطقی که تعاونی ها سامان گرفته اند ثابت شده و در آن مناطق به طور محسوسی از فقر و محرومیت کاسته شده است. این تأثیر در بسط عدالت اجتماعی و اقتصادی به حدی است که افراد برجسته ای چون آمارتیا سن برنده جایزه نوبل اقتصاد شرکت های تعاونی را عامل بسیار کارسازی در مبارزه با فقر تلقی می کند.

تعاونی ها در بخش های مختلف اقتصادی مانند کشاورزی، ماهیگیری، مسکن، بانکداری، بیمه، آب و برق و بهداشت به موفقیت دست یافته اند. تعاونی ها به اعضای خود کمک می کنند تا نیازها و اهداف اقتصادی و اجتماعی شان از طریق ایجاد و فعالیت بنگاههای اقتصادی خودگران که در مالکیت اعضا هستند و به ایجاد شغل و درآمد می انجامد یاری رسانند.

تعاونی‌ها به طور سنتی حضوری قوی در بخش خدمات مالی از طریق اتحادیه‌های اعتباری و نهادهای اعتباری خود دارند که مردم را به پس انداز داوطلبانه تشویق و برای آنها وام و بیمه فراهم می‌نمایند. اتحادیه‌های اعتباری در بسیاری از کشورهای در حال توسعه به بزرگترین منبع پس اندازهای کوچک تبدیل شده‌اند؛ به ویژه برای مردم و کارگران فقیر مناطق روستایی که در آنجا، خدمات بانک‌های سنتی و بیمه‌ها در دسترس بسیاری از مردم قرار ندارند.

تعاونی‌ها از طریق انباشت سرمایه‌های کوچک و غالباً پراکنده افراد اقدام به فعالیت‌های اقتصادی می‌کنند و با افزایش سهم اقشار کم درآمد در تولید جامعه، توزیع مناسب درآمد را پدید آورده و نابرابری اجتماعی را کاهش می‌دهند. از سوی دیگر اعضای تعاونی‌ها از طریق حضور در عرصه فعالیت‌های اقتصادی با مناسبات دنیای کسب و کار و نحوه تعامل با سایر فعالان اقتصادی، تجربیات زیادی می‌آموزند که موجبات رشد و ارتقاء قابلیت‌های فردی آنها را فراهم می‌آورد.

دسترسی آسان به خدمات اعتباری ارزان قیمت به عنوان یکی از مهمترین چالش‌های موجود بر سر راه گروه‌های کم درآمد و حاشیه‌ای برای فائق آمدن بر شرایط فقر و نابرابری است. شکل‌های تعاونی عضو محور نیازی به تزریق سرمایه از سوی طبقات سرمایه‌گذار ندارند.

در کشور هند بیش از ۱۵۰ سال است که تعاونی‌های اعتبار به عنوان شیوه مناسبی برای پس انداز و استقراض و رهایی فقرا از چنگال نزولخوران بخصوص در مناطق روستایی ایفا نقش می‌نمایند. در این تعاونی‌ها اعضا به هم قرض می‌دهند، از هم قرض می‌گیرند و همدیگر را ضمانت می‌کنند. تعاونی‌های اعتبار روستایی امکان دسترسی حدود ۲۰۰ میلیون نفر از کشاورزان را که برای قرن‌ها در چنبره نزولخوران گرفتار بودند، به خدمات مالی-اعتباری فراهم ساخته است. نهضت تعاونی‌های اعتبار هند که ۷۰ درصد جمعیت روستایی را پوشش می‌دهد بیش از ۴۰ درصد منابع اعتبار کشاورزی این کشور را تامین می‌نماید.

در اروپای غربی ۱۱ هزار بانک تعاونی محلی و منطقه‌ای با بیش از ۵۶ هزار شعبه به عضویت بش از ۳۳ میلیون نفر ۱۷ درصد بازار پس اندازها را در اختیار دارند که این سهم در آلمان ۲۸ درصد سهم بازار پس انداز است. بانک اعتبار کشاورزی فرانسه بزرگترین بانک جهان به استثنای فرانسه است. در منطقه کبک کانادا تعداد یک هزار و سیصد اتحادیه اعتباری با عضویت ۵ میلیون نفر بیش از یک سوم خدمات پس انداز و وام

مصرفی منطقه را تامین می کند. علاوه بر آن در اغلب کشورهای جهان اتحادیه های اعتباری در زمینه تامین امنیت و بهداشت و تهیه سرپناه برای خانواده های آنان کمک می نمایند.

نقش تعاونی در توسعه کارآفرینی و ایجاد شغل و کسب درآمد

تعاونی ها درصدد ارتقاء رفاه اقتصادی و اجتماعی افرادی هستند که به تنهایی قادر به راه اندازی فعالیت اقتصادی نیستند؛ به ویژه اگر این افراد فقیر باشند. تعاونی ها از طریق جمع آوری منابع محدود اقتصادی اعضا برای تشکیل بنگاه های اقتصادی به بهبود درآمد و حفظ فرصت های شغلی اعضای خود کمک می نمایند. مشارکت تعاونی ها در ارتقای اشتغال کامل و مولد دارای جنبه های متعددی است و آنها را قادر به مشارکت در تولید، سود سهام، کاهش قیمت و خطرپذیری مشترک می نماید. سازمان بین المللی کار معتقد است تعاونی ها می توانند بر موانع فراروی نوآوری تولید غلبه نمایند و تأسیس و راه اندازی نهادهای حقوقی مهم ترین کمکی است که آنها می توانند در این زمینه ارائه کنند. تعاونی ها از طریق این ساختار های حقوقی و با همراهی سیاست گذاران قادر به تامین منابع کارآفرینان و کارگران وابسته به خود خواهند بود. به این ترتیب شرایط حقوقی و تجاری مناسب برای ورود به بازارهای بهتر توسط بنگاه های کوچک و متوسط اقتصادی (SMEs) فراهم می شود.

تعاونی ها در عین حال می توانند با استفاده از مزیت ناشی از اطلاعات محلی، به اعضا خود خدمات بیشتری ارائه نمایند. آنها می توانند کارآفرینان را در دستیابی به اطلاعات بازار و قیمت های روز (تولید و عرضه) و تکنولوژی کمک نمایند. همچنین تعاونی ها در خصوص اشتغال زایی در مناطقی که دولت با هدف قطع هزینه های اضافی، نیروی انسانی جدیدی را استخدام ننموده با موفقیت عمل نمایند.

تعاونی های جهان از طریق خودیاری و تعهد سازمانی نسبت به اعضا و جوامع خود در ایجاد و حفظ قریب به ۲۵۰ میلیون شغل نقش دارند که این میزان ۱۲ درصد اشتغال جهان است.

خوشه های تعاونی های کارگری در ایتالیا و اسپانیا نمونه های موفق در زمینه کارآفرینی محسوب می شوند. تعاونی های سراسری شمال مرکزی ایتالیا نزدیک به ۸۰ هزار نفر را استخدام کرده اند و یک هشتم تولید ناخالص داخلی منطقه امیلیا رومانیا (Emilia-Romagna) را دارا هستند. شرکت تعاونی موندراگون (Mondragon Cooperative Corporation) در منطقه باسک اسپانیا بزرگترین گروه تجاری منطقه باسک است و حدود ۹۳ هزار نفر را در استخدام دارد. این تعاونی دارای رتبه نهم بزرگ ترین گروه تجاری اسپانیا است و تبدیل به بزرگترین صادرکننده ابزارآلات ماشینی، بزرگترین تولیدکننده پارچه نخی و سومین تولید کننده قطعات

خودرو در اسپانیا شده است. این تعاونی همچنین سریع ترین رشد در زمینه رشد فروشگاه های زنجیره ای در اسپانیا را دارا است.

این دو سیستم تعاونی کارگری به شیوه های مختلف به رشد موسسات تخصصی نظیر بانک ها، طرح های بیمه اجتماعی، موسسات پژوهشی، کنسرسیوم های خرید و بازاریابی و تشکل های قدرتمند فدرال پرداخته اند که بر مشکلات ساختاری فراروی مالکان کارگری قائل آمده اند و سرمشقی مهم برای توسعه و ترویج تعاونی های کارگری کشور های در حال توسعه می باشند.

تعاون و توسعه روستایی و کشاورزی

یکی از اشکال متداول تعاونی ها را تعاونی های کشاورزان تشکیل می دهند. این تعاونی ها عضو لاینفک بافت اجتماعی جوامع محلی به حساب می آیند و نقش مهمی در توسعه کشاورزی و توسعه جوامع روستایی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه ایفا می کنند. تعاونیهای کشاورزی یکی از موارد موفقیت آمیز در زمینه فعالیت جمعی است و تخمین زده می شود که بیش از ۵۰ درصد بازار محصولات کشاورزی در دست تعاونی ها است.

چنین تعاونی هایی به عرضه وسایل مورد نیاز کشاورزان می پردازند و مکانیزمی کارآمدی برای فروش محصولات و دیگر خدمات ضروری کشاورزان نظیر بازاریابی، وام و اعتبار، بیمه و حمل و نقل محسوب می شوند. این نوع تعاونی ها برای اغلب افراد فقیری که در بخش کشاورزی کار می کنند، کانالی مناسب برای افزایش و ثبات درآمد محسوب می شوند و اعضای این تعاونی ها بهتر می توانند با از بین رفتن محصول و سایر موارد اضطراری مقابله کنند.

کشاورزان خرده پا از طریق سازماندهی خود در قالب تعاونی ها، می توانند به دستاوردهای اقتصادی از طریق دسترسی بهتر به نهاده ها، استفاده مشترک از ابزار و لوازم کشاورزی و دسترسی بهتر به بازار نایل آیند. افزایش کارآیی تعاونی های کشاورزی در اغلب موارد آنها را در موقعیت بهتری برای رقابت با بنگاههای اقتصادی قرار داده است که در صورت فعالیت کشاورزان به صورت انفرادی امکان پذیر نخواهد بود. این موضوع، به ویژه در ارتباط با آن بخشهایی است که کشاورزان ناچار به حفظ رقابت در مواجهه با جهانی شدن می باشند، از اهمیت بیشتری برخوردار است.

بنابراین روستاییان فقیر با تشکیل تعاونی، قادر به ارتقای فعالیت جمعی و کسب قدرت بهتر در

دادوستدها، به عنوان فروشنده و خریدار شده اند. تعاونی های تولید کنندگان کشاورزان را قادر می سازند تا به گونه ای رقابتی تر و کارآمد تر فعالیت کنند. تعاونی های تامین محصولات، بازاریابی و خدمات کشاورزی بر زندگی میلیون ها کشاورز تاثیر می گذارند. برای مثال تعاونی های کشاورزی هند نقش مهمی در انقلاب های سبز و سفید (تولید لبنیات) و افزایش سطح رفاه ده ها میلیون روستایی فقیر ایفا می کنند. تعاونی های لبنی هند نقش مهمی در جمع آوری، فرآوری و صادرات محصولات لبنی ایفا می کنند و برای نزدیک به ۱۲/۴ میلیون خانوار روستایی شغل ایجاد می کنند. در کشور های توسعه یافته نیز تعاونی های کشاورزی و نیز تعاونی های مناطق روستایی به ایجاد اشتغال کمک می نمایند. برای مثال در ایالات متحده آمریکا قریب ۳۰ درصد محصولات کشاورزی و دامی در ایالات متحده از طریق ۳۴۰۰ تعاونی روستایی بازاریابی می شود. در اروپا تعاونی های عرضه و بازاریابی محصولات کشاورزی تقریباً ۱۴ میلیون عضو داشته و ۵۵ درصد کل محصولات کشاورزی را در اختیار دارند. در بریتانیا تعاونی ها بزرگترین مالکان زمین های کشاورزی هستند. سهم بازار بانک های تعاونی در مناطق روستایی اروپا از حدود ۴۱ درصد در آلمان تا بیش از ۸۵ درصد در فرانسه در نوسان است.

در بسیاری از کشور های اروپایی از جمله فرانسه، آلمان و ایتالیا تعاونی های تامین و بازاریابی کشاورزی به عنوان مراکز تولید اشتغال برای صد ها هزار کارگر محسوب می شوند. در آلمان تعاونی رایفایزن بیش از نیمی از خرید و فروش محصولات زراعی را در اختیار دارند. این سهم در اتریش ۶۰ درصد است. سهم بازار توزیع شیر در همه جا بالاست: این میزان در فرانسه ۵۲ درصد، اسلونی ۷۲ درصد، بلژیک ۸۰ درصد، هلند ۷۵ درصد، انگلستان ۹۰ درصد و در نروژ ۹۹ درصد است.

در ژاپن حدود ۹۰ درصد کشاورزان و دامداران عضو تعاونی های کشاورزی هستند و سیستم یکپارچه ای از بازاریابی، تهیه ملزومات، اعتبار و بیمه برای کل اقتصاد روستایی ایجاد نموده اند. این تعاونی ها ۹۰ درصد تولید برنج و صید انواع ماهی را برعهده دارند و بیمه تعاونی بزرگترین شرکت بیمه ای ژاپن است. در کره جنوبی بانک تعاونی مربوط به کشاورزان عظیم ترین بانک این کشور است.

تعاون و توجه به مشکلات جامعه

خدمات تعاونی هایی که کالاهای اساسی جامعه شامل مسکن، بهداشت، آموزش، آب و برق را عرضه می کنند کاملاً مشهود است. مداخله شرکت های تعاونی به عنوان عرضه کننده کالاها و خدمات در بخش های اقتصادی نمایانگر مشارکت محسوس آنها در تحقق اهداف متعدد توسعه هزاره و مرتبط با افزایش سواد، کاهش

نرخ مرگ و میر، مبارزه با ایدز و سایر بیماریها و تسهیل دسترسی به آب آشامیدنی سالم و خانه مناسب می باشد. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه همراه با رشد تعداد محله های حاشیه ای و پرجمعیت شهری، این جوامع نیازمند توسعه شاخصهای بهبود شرایط زندگی حاشیه نشینان و احیای جوامع آنها می شوند. تعاونی های مسکن از طریق مختلف در تهیه و تدارک خانه های مناسب برای این افراد مشارکت می نمایند. از سوی دیگر اتحادیه های اعتبار و تعاونی های پس انداز و رهن به تامین مالی خانه سازان و مالکیت آنها کمک می کنند. در بیش از ۵۰ کشور جهان تعاونی های بهداشت به ارائه خدمات بهداشتی، درمان و آموزش بهداشتی به ۱۰۰ میلیون خانوار در سراسر جهان مشغول می باشند.

باتوجه به گسترش ایدز، برای نهضت تعاون این موضوع از اهمیت ویژه ای برخوردار است که مبارزه با آن مورد توجه قرار گیرد. در کشور های آفریقایی اتحادیه های اعتبار با اعطای وام اضطراری به افرادی که از این بیماری رنج می برند، هزینه های درمان آنها را تامین می کنند.

علیرغم توسعه دسترسی به آب آشامیدنی سالم، هنوز هم حدود یک میلیارد نفر به ویژه در مناطق روستایی و حومه های شهرها از دسترسی به آب سالم محرومند، موفقیت تعاونی های تهیه آب آشامیدنی الگویی سودمند برای فراهم آوردن آب آشامیدنی سالم است که آن را با هزینه کم در دسترس فقرا قرار می دهد.

همانند مورد فوق، مدل تعاونی برای برق رسانی نیز مورد استفاده قرار گرفته است. در بنگلادش، بیش از ۷۹ شرکت تعاونی برق رسانی روستایی، در خدمت ۴ میلیون مصرف کننده قرار دارند. این شبکه به لحاظ مالی در حال گسترش و تبدیل به شبکه ای خودکفا می باشد.

در ایالات متحده آمریکا، برخی از ۱۰۰۰ شرکت تعاونی عضو اتحادیه ملی تعاونی خدمات برق رسانی روستایی را ارائه می دهند. تعاونی ها با ارائه خدمات و امکانات اساسی، روستاییان را از سایر مزایای توسعه به ویژه در زمینه های بهداشت و آموزش بهره مند می سازند. به عنوان مثال، برق رسانی به توسعه صنایع روستایی، بهبود فرآوری مواد غذایی و قابلیت نگهداری آنها کمک نمایند.

دشواری حمل و نقل در مناطق دورافتاده، مانع بهره وری روستائیان می شود. تعاونی های حمل و نقل برای روستاییان باعث صرفه جویی در وقت و هزینه های سوخت می شود و منافع اقتصادی و درآمد به همراه آورده است.

شواهد دلگرم کننده ای از موفقیت سایر تعاونی ها در ارائه بیمه اجتماعی به گروههای خودیار وجود

دارد. اعضای تعاونی ها مبلغ اندکی را به تعاونی می پردازند که بخشی از آن برای حمایت از اعضای تعاونی به هنگام بیماری و مرگ مورد استفاده قرار می گیرد. در هندوستان ، طرح بیمه یکپارچه اتحادیه زنان خویش فرما، یکی از بزرگترین طرح های تامین اجتماعی کشور برای کارگران است که ۳۲ هزار نفر از زنان کارگر را تحت پوشش دارد. برزیل دارای بزرگترین سیستم بهداشتی در جهان است. ۷۳ هزار پزشک در ۳۰۴ تعاونی عضویت دارند که ۳۰ درصد کل ۲۰۷ هزار پزشک این کشور هستند. این شبکه تعاونی به ۸ میلیون بیمار خدمت ارائه می دهد. تعاونی سالود کوپ (Salun Coop) در کلمبیا در زمره بیست و سومین بنگاه بزرگ اقتصادی و دومین کارفرمای بزرگ قرارداد و خدمات بهداشتی ۲۵ درصد جمعیت کشور را تامین می نماید.

تعاون و توسعه مردم سالاری

مشارکت اعضاء در تعاونی ها، قابلیت های فردی آنها را افزایش داده و زمینه فعالیت آن ها را برای ایفای نقش موثر تر در جامعه آماده می سازد. فضای دموکراتیک حاکم بر تشکل های تعاونی، آگاهی و حساسیت اعضا را نسبت به اوضاع جامعه بالا می برد. در این فضا، مانند عرصه سیاسی و انتخاباتی جامعه، اعضا بدون توجه به میزان سهم خود حق رأی برابر دارند. در این سیستم میزان حق و مسئولیت افراد در فرایند های تصمیم گیری و احراز شأن اجتماعی به قدرت اقتصادی وی ارتباطی ندارد و این جوهره بنیادین تعاون و تفاوت آن با روشهای دیگر کسب و کار است.

مشارکت اعضا به مفهوم درگیری فعال آن ها در فرایند های برنامه ریزی، اجرا و نظارت سبب قدرتمند شدن اعضای تعاونی می گردد و از آنجا که اعضای تعاونی ها عموماً از کسانی هستند که در چارچوب شرایط اجتماعی - اقتصادی در حاشیه قرار گرفته اند، این احساس تاثیر گذاری در عرصه مشارکت اثرات خویش را در زندگی اجتماعی آنان آشکار می سازد. بدین معنی که فضای تعاونی امکان تمرین دموکراسی و مشارکت را برای اعضا فراهم می سازد تا در سایه این تجربیات بتوانند در فضای واقعی اجتماع، به صورت فعال، کارآمد و مؤثر شراکت داشته باشند. اهمیت این موضوع به حدی است که مهاتما گاندی رهبر استقلال هند می گوید من نهضت دموکراسی خواهی خود را از تعاونی ها شروع کردم.

تعاونی ها و توجه به مسائل محیط زیست

به دنبال آلودگی های زیست محیطی و گرمایش زمین و نشت راکتور های اتمی، استفاده از انرژی های پاک مورد توجه قرار گرفته است. تعاونی های انرژی سبز اروپا مهمترین تجربه در زمینه انرژی های تجدیدپذیر است. ۷ تعاونی در این طرح مشارکت و مالکیت دارند.

دانمارک در این زمینه پیشتاز است و دارای حدود ۱۵ درصد ظرفیت برق بادی جهان از محل توربین های بادی است و بیشتر توربین های بادی به صورت تعاونی است که این تعاونی ها ۳۰ درصد بیش از مصرف ساکنین مناطق ساحلی برق تولید می کند.

در انگلستان سابقه تعاونی انرژی سبز به سال ۱۹۹۶ بر می گردد و موفقیت تعاونی بودجه ها را به سوی توسعه تعاونی های انرژی سبز جلب نمود. در سال ۲۰۰۲ طرح انرژی برای همه به منظور توسعه تعداد تعاونی های انرژی تجدید پذیر جهت انتقال تاسیس گردید.

تعاون و تقویت سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به شبکه های اجتماعی و ارزش ها و هنجارهای اعتماد بخش مربوط می شود که وجود آن ها علاوه بر اینکه مردم را به همکاری بیشتر و اعتماد به یکدیگر تشویق می نماید، آن ها را از وضعیت فردی خارج و در راه دستیابی به هدف هایشان کمک می نماید.

اعضای جامعه از طریق برقراری ارتباط با یکدیگر و پایدار ساختن این ارتباط ها قادر به همکاری با یکدیگر میشوند و با این همکاری ها چیز هایی به دست می آورند که به تنهایی قادر به کسب آنها نیستند یا دستیابی به آن ها با صرف هزینه های بیشتری میسر میشود.

تعاونی ها یکی از وسیعترین شبکه های اقتصادی و اجتماعی در اکثر کشور های جهان هستند که بستر مناسبی را برای مشارکت و دخالت مردم در اموری که به زندگی شان تاثیر دارد فراهم ساخته اند.

تعاونی ها به عنوان شبکه های مشارکت تولید کننده سرمایه اجتماعی توجهات اندیشمندان مباحث توسعه را به خود معطوف کرده است. زیرا تعاونی ها با توانائی خود در ترکیب سرمایه های اقتصادی، انسانی و اجتماعی بستر های مناسبی را برای ایجاد و گسترش اعتماد اجتماعی و ارزش ها و هنجارهای عمل جمعی در شبکه های تعامل فراهم سازند که این ظرفیت ها را در عرصه های عمل اقتصادی مورد بهره برداری قرار می گیرند. تعاونی ها کمک می کنند تا افرادی که عضویت تعاونی ها را می پذیرند به منابعی چون سرمایه، اشتغال، کسب

مهارت، اطلاعات، آموزش، درآمد و انواع حمایت‌های ناشی از شبکه‌های اجتماعی دست یابند. (رستمی، حمداله-

احمدی، محمدتقی، ۱۳۹۳)

فصل پنجم

پیدایش و توسعه نهضت تعاون در ایران

استقرار نظام قانون گذاری در کشور ما به پیروزی انقلاب مشروطیت و تشکیل مجلس شورای ملی در دهه های پایانی قرن پیش بر می گردد. اما فرآیند قانون گذاری در کشور بیشتر در اوایل قرن حاضر رایج شد. یکی از قوانینی که در سالهای ۱۳۰۳ و ۱۳۰۴ به تصویب رسید، قانون تجارت بود.

در این قانون شرکت تعاونی به عنوان یکی از انواع موسسات تجاری و شیوه ای برای کسب و کار در زمینه های تولید و توزیع رسمیت یافت. در فصل دوم این قانون چنین آمده است:

ماده ۱۰۷ - شرکت تعاونی دو قسم است: شرکت تعاونی تولید و شرکت تعاونی مصرف.

ماده ۱۰۸ - شرکت تعاونی تولید شرکتی است که بین عده ای از کارگران و ارباب حرف تشکیل میشود و شرکا مشاغل خود را برای تولید و فروش اشیاء یا اجناس بکار می برند مشروط براینکه قرارداد بین شرکا به موجب التزام مشروع بوده و در اساسنامه این التزام تصریح شده باشد.

ماده ۱۰۹ - اگر در شرکت تولید یک عده از شرکا در خدمت دائمی شرکت نبوده و یا اهل حرفه ای که موضوع عملیات شرکت است نباشند، لااقل دو ثلث اعضای اداره کننده باید از شرکایی انتخاب شوند که حرفه آنها موضوع عملیات شرکت است.

ماده ۱۱۰ - شرکت تعاونی مصرف شرکتی است که برای مقاصد ذیل تشکیل میشود:

- فروش اجناس لازمه برای مصارف زندگی اعم از اینکه اجناس مزبور را شرکا ایجاد کرده یا خریده باشند.

- تقسیم نفع و ضرر بین شرکا به نسبت خرید هریک از آنها.

ماده ۱۱۱ - شرکت تعاونی اعم از تولید یا خرید یا مصرف ممکن است مطابق اصول شرکت سهامی برطبق مقررات مخصوصی که با توافق شرکا ترتیب داده شده باشد تشکیل بشود.

ماده ۱۱۲ - در صورتی که شرکت تعاونی تولید یا مصرف مطابق اصول شرکت سهامی تشکیل شود حداقل سهام یا قطعات سهام یک تومان خواهد بود و هیچیک از شرکا نمی تواند در مجمع عمومی بیش از یک رأی داشته باشد.

چند سال بعد قانون ۶۰۰ ماده ای تجارت لغو و قانون جدید در تاریخ ۱۳۱۱/۲/۱۳ مورد تصویب مجلس شورای ملی قرار گرفت. در این قانون مواد مربوط به شرکت های تعاونی تقریباً مشابه قانون قبلی تصویب شد:

ماده ۱۹۰ - شرکت تعاونی تولید شرکتی است که بین عده ای از ارباب حرف تشکیل میشود و شرکا مشاغل خود را برای تولید و فروش اشیاء یا اجناس بکار می برند.

ماده ۱۹۱ - اگر در شرکت تولید یک عده از شرکاء در خدمت دائمی شرکت نبوده یا اهل حرفه ای که موضوع عملیات شرکت است نباشد، لااقل دو ثلث اعضای اداره کننده شرکت باید از شرکایی انتخاب شوند که حرفه آنها موضوع عملیات شرکت است.

ماده ۱۹۲ - شرکت تعاونی مصرف شرکتی است که برای مقاصد ذیل تشکیل میشود:
۱- فروش اجناس لازم برای مصارف زندگی اعم از اینکه اجناس مذکور را شرکاء ایجاد کرده یا خریده باشند.

۲- تقسیم نفع و ضرر بین شرکاء به نسبت خرید هریک از آنها.
ماده ۱۹۳ - شرکت تعاونی اعم از تولید یا مصرف ممکن است مطابق اصول شرکت سهامی که با تراضی شرکاء ترتیب داده شده باشد تشکیل بشود.

ماده ۱۹۴ - در صورتیکه شرکت تعاونی تولید یا مصرف مطابق اصول شرکت سهامی تشکیل شود حداقل سهام یا قطعات سهام ده ریال خواهد بود و هیچیک از شرکاء نمی تواند در مجمع عمومی بیش از یک رأی داشته باشد. (قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱)

نکات حائز اهمیت در مواد مربوط به شرکت های تعاونی در دو قانون فوق رعایت ویژگی های ذاتی تعاونی و اصول جهانی تعاون است که عبارتند از:
- هر شریک دارای یک رأی است.

- اعضاء به نسبت حجم معاملاتی که با شرکت دارند در نفع و ضرر شرکت سهیم اند.
- رعایت لااقل دو ثلث اعضای اداره کننده شرکت از میان شرکایی که حرفه آنها موضوع عملیات شرکت است.

در صحنه عمل، اولین شرکت تعاونی روستایی در سال ۱۳۱۴ در داورآباد گرمسار توسط اداره کل فلاحت تشکیل گردید. این تعاونی را می توان سرآغاز نهضت تعاون روستایی در ایران دانست. (کلباسی اصفهانی، علی اصغر، ۱۳۷۴، ص ۶۲)

با درگیر شدن کشور در جنگ جهانی دوم و بروز بحران های ناشی از آن به خصوص در زمینه تولید و توزیع کالاها و ارزاق ضروری مردم، قیمت کالاها گران و نارسایی هایی در توزیع آنها به وجود آمد. به منظور سازمان دهی این مشکلات تاسیس شرکت تعاونی مصرف با حمایت و تشویق دولت مورد توجه قرار گرفت. در این دوره تعداد ۱۹ شرکت تعاونی مصرف در مراکز صنعتی و شرکت ها و موسسات دولتی تاسیس گردید که خدمات ارزنده ای در زمینه تامین مایحتاج عمومی ارائه دادند.

از این ۱۹ شرکت فقط سه شرکت موفق به ادامه کار شدند. یکی از آنها شرکت تعاونی ارتش بود که بعدها به شرکت تعاونی سپه تغییر نام داد. دومین شرکت، تعاونی کارمندان وزارت فرهنگ بود که بعدها شرکت تعاونی فرهنگیان خوانده شد. سومی هم شرکت تعاونی کارخانه قند شازند اراک بود. بقیه شرکتها دچار رکود، تغییر وضع یا انحلال گردیدند. (مهاجرانی. مصطفی و جعفر عسکری، ۱۳۸۴)

هیئت وزیران به منظور بهبود حال روستاییان و خرده مالکان، در خرداد ۱۳۲۵ بنا بر پیشنهاد وزارت کشاورزی تشکیل صندوق های تعاون را تصویب نمود. وظایف این صندوق ها به شرح زیر تعیین گردید:

- سرپرستی رایگان اشخاص محلی علیل و آنهایی که بر اثر سوانح غیرمترقبه فاقد قدرت کافی می شوند، نگهداری پیران بی بضاعت و بی سرپرست، نگهداری و تربیت اطفال یتیم و تهیه وسایل آنها و نگهداری بیماران بی بضاعت.

- دادن وام به روستاییان جهت اصلاح اغنام و احشام و بهبود زراعت.

- دفاع از دهقانان و حفظ حقوق آنها.

- تأسیس کودکانها، دبستانها، بیمارستان ها و داروخانه ها و استخدام پزشک سیار.

وزارت بهداشتی و فرهنگ نیز به نوبه خود تکالیف عمومی شان را انجام خواهند داد.

- بیمه های اجتماعی در مقابل آفت یخبندان، تگرگ، سیل و آفات عمومی دامی و نباتی

و غیره.

- تأسیس شرکت های تعاونی جهت فروش یا نگهداری محصولات کشاورزی و

جلوگیری از سلف خری و سلف فروشی و تعدیات واسطه ها در معاملات ، و تهیه مایحتاج

کشاورزان به قیمت مناسب.

- خریداری و نگهداری ماشین های کشاورزی و اجاره دادن آنها به قیمت مناسب.

در ماده ۲ این مصوبه آمده است مالکین ۳ درصد درآمد مالکانه خود و زارعانی که دارای گاو بندی

هستند یک و نیم درصد از کل درآمد خود و سایر ساکنین دهات و قصبات که دارای کسب های مختلف و دارای

باغ و آسیاب میباشند معادل یک و نیم درصد از درآمد خود را به صندوق تعاون محل بپردازند.

بر اساس ماده ۳ این مصوبه، اداره امور صندوق های تعاونی هر دهستان یا محل را تحت نظر هیئت

مدیره ای مرکب از افراد زیر قرار می دهد: زارعان هر ده یک نفر را با نظارت مالک تعیین و به نماینده کشاورزی

بخش معرفی و تمام نمایندگان روستاها در مرکز بخش پنج نفر را از بین خود یا از معتمدان محل انتخاب و به

نماینده کشاورزی بخش معرفی میکنند. دو نفر دیگر نمایندگان وزارت کشاورزی و بانک کشاورزی و پیشه و

هنر خواهند بود.

در کنار این اقدامات بانک کشاورزی و پیشه و هنر ایران از سال ۱۳۱۸ نسبت به تاسیس صندوق های تعاون روستایی اقدام نمود که طی ۹ سال تعداد این صندوق ها به ۱۹ واحد رسید. در سال های بعد این بانک برای ارتقاء نظام اعتبار روستایی شرکتهای تعاونی روستایی تاسیس نمود.

در تاریخ ۱۳۲۹/۱۲/۱۴ هیئت وزیران، بانک کشاورزی و پیشه و هنر ایران موظف نمود در حدود اعتبارتی که دارد برای تهیه وسایل تولید و خدمات به شرکتهای تعاونی وام با شرایط آسان بپردازد. (مهاجرانی. مصطفی و جعفر عسکری، ۱۳۸۴)

در سال ۱۳۲۹ در سراسر ایران تعداد ۲۳ تعاونی روستایی با سرمایه ای معادل سه میلیون ریال و عضویت ۷۴۰۹ نفر کشاورز تشکیل شد که به عملیات اعتباری می پرداختند. تعداد این تعاونی ها در سال ۱۳۳۶ به ۱۰۳ تعاونی با عضویت ۸۸۲۵۴ نفر و در سال ۱۳۴۱ به ۶۹۰ تعاونی با عضویت ۳۵۱۹۳۷ نفر افزایش یافت. (رستمی شهرباکی. حمداله، ۲۰۱۲)

واقعه دیگری که بر تحول تعاونی ها تاثیر مثبت داشت، تشکیل وزارت کار و امور اجتماعی در سال ۱۳۲۵ بود. برطبق ماده ۱۹ قانون تشکیل این وزارتخانه، اداره ای به نام اداره امور شرکت های تعاونی در آن وزارتخانه شروع به کارکرد. این اداره از بدو تأسیس اقدامات وسیعی را برای تشکیل شرکتهای تعاونی در مراکز کارگری و غیرکارگری انجام داد. شرکتهای تعاونی که با هدایت این وزارت خانه تاسیس شد در بخش های مصرف، تولید، مسکن و اعتبار بود. (مهاجرانی. مصطفی و جعفر عسکری، ۱۳۸۴، ص ۱۵)

تصویب اولین قانون شرکت های تعاونی

در خرداد ۱۳۳۲ بر طبق قانون تمدید مدت اختیارات رئیس دولت مصوب ۳۰ دی ۱۳۳۱، اولین لایحه قانونی شرکت های تعاونی به تصویب نخست وزیر وقت رسید و برای اجرا ابلاغ گردید. به موجب این لایحه قانونی، شرکتهای تعاونی توانستند بدون تبعیت از مقررات شرکتهای سهامی به ثبت برسند و با بهره گیری از امتیازات پیش بینی شده در این لایحه قانونی از پرداخت مالیات بردرآمد (به مدت ۵ سال) و هزینه تمبر سهام و سایر هزینه های زائد معاف شدند. به استناد ماده ۱۴ این لایحه قانونی، تشکیل شورای عالی تعاون و حدود و وظایف آن در تاریخ ۱۳۳۲/۵/۲۱ به شرح زیر به تصویب هیئت دولت رسید:

اعضای شورای عالی تعاون عبارتند از:

- وزیر کشور یا نماینده وزیر
- وزیر کار و امور اجتماعی یا نماینده وزیر
- مدیرعامل سازمان برنامه یا نماینده مدیرعامل
- وزیر کشاورزی یا نماینده وزیر

- مدیرعامل بانک کشاورزی یا نماینده مدیرعامل

- چهار نماینده برحسب انواع شرکتهای تعاونی از اتحادیه شرکتهای تعاونی

و وظایفی که برای این شورا در نظر گرفته شد عبارت بود از :

۱ - تنظیم و تصویب آیین نامه های مربوط به اجرای لایحه قانونی شرکت های تعاونی ، تهیه اساسنامه های نمونه، تهیه دستورها و راهنمایی های لازم برای اداره و پیشرفت و بهبود وضع شرکت های تعاونی.

۲ - تنظیم برنامه کمک مالی به شرکت های تعاونی.

۳ - تهیه برنامه تأسیس کلاس های تعاونی برای تربیت کارشناسان تعاون.

۴ - تشخیص شرکت های تعاونی ای که مشمول معافیت مقرر در ماده ۶ لایحه قانونی شرکت های

تعاونی هستند.

۵ - امور دفتری و اداری شورای عالی تعاون با قسمت تعاون سازمان برنامه خواهد بود.

لایحه قانونی مذکور در سال ۱۳۳۴ با تغییرات مختصری از طرف دولت به مجلس تقدیم و به تصویب

رسید و تا سال ۱۳۵۰ مبنای قانونی و حقوقی امور مربوط به شرکتهای تعاونی بود.

در سال ۱۳۳۴ با اصلاحاتی که در لایحه قانونی تعاونی بعمل آمد و به موجب تصویب نامه منضم به این

قانون، محل تشکیل جلسات دبیرخانه شورای عالی تعاون کشور به وزارت کار منتقل شد. (مهاجرانی. مصطفی و

جعفر عسکری، ۱۳۸۴)

در سال ۱۳۴۰، لایحه اصلاحات ارضی در هیات دولت دکتر امینی به تصویب رسید و به منظور جلوگیری

از اختلال در مدیریت و تامین منابع مالی مورد نیاز واحدهای تولید کشاورزی، ایجاد تعاونی های روستایی بعنوان

جانشین عوامل مذکور در نظر گرفته شد.

بر اساس این قانون زمین به کشاورزانی واگذار می شد که قبلاً عضویت شرکت تعاونی روستا یا قریه

قابل تقسیم را پذیرفته باشند و ماده ۳۲ قانون اصلاحات ارضی مصوب دی ۱۳۴۰ مقرر می دارد که امور مشترک

کشاورزی دهات تقسیم شده از قبیل نگهداری قنات و انهار، و استفاده از ماشین آلات دفع آفات نباتی و حیوانی

و امثال آن به وسیله شرکت تعاونی انجام خواهد شد. (قانون اصلاحات ارضی، ۱۳۴۱)

تعداد این تعاونی ها در یک دوره کوتاه دو ساله از ۹۶۰ شرکت به ۳۷۲۲ شرکت افزایش یافت و تعداد

آن ها تا سال ۱۳۴۷، به ۸۳۶۱ شرکت تعاونی رسید. با توجه به مشکلاتی که در اداره این تعاونی ها در روستاهای

کم جمعیت ایجاد نمود، سیاست ادغام تعاونی های کوچک در یکدیگر و تشکیل تعاونی بزرگتر به کار گرفته

شد. طی فرآیند اجرایی این سیاست که در دوره ۱۵ ساله (۱۳۵۲ تا ۱۳۶۷) اجرا شد، تعداد این تعاونی ها از

۸۳۶۱ به ۳۷۱۷ شرکت کاهش یافت. (نشریه داخلی بانک کشاورزی. شماره ۱۹، ۱۳۶۶)

برای مدیریت و نظارت بر این تعاونی ها در تاریخ ۱۳۴۲/۳/۹ سازمان مستقلی به نام سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران با هدف (مندرج در ماده ۵ اساسنامه) کمک به پیشرفت نهضت تعاونی در مناطق روستایی و کمک اعتباری به اجرای برنامه های اتحادیه و شرکتهای تعاونی روستایی تاسیس گردید. یکی از اقداماتی مهمی که طرف این سازمان به عمل آمد ایجاد مؤسسه آموزش و تحقیقات تعاونی با کمک در دانشگاه تهران بود. این مؤسسه در مهر ۱۳۴۶ کار خود را آغاز کرد.

در آبان ماه ۱۳۴۶ به منظور اجرای قوانین و مقررات اصلاحات ارضی و ارشاد و گسترش شرکت ها و اتحادیه های تعاونی روستایی و تشکیل شرکت های سهامی زراعی، وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی تشکیل گردید. به موجب ماده ۲ این قانون کلیه وظایف و اختیارات وزارت کشاورزی و وزیر کشاورزی مصرح در قوانین و مقررات مربوط به امور اصلاحات ارضی و سازمان مرکزی تعاون روستایی به عهده این وزارت و وزیر آن محول گردید. بر اساس ماده ۳ این قانون سازمان تعاون روستایی از وزارت کشاورزی جدا و به وزارت جدید منتقل می شود. (مستعانی. محمدحسین، ۱۳۷۶، ص ۸۸-۸۶)

تحول مهم دیگری که در این دوره اتفاق افتاد تشکیل وزارت تعاون و امور روستاها در سال ۱۳۴۹ به جای وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی بود. در ماده دو قانون تشکیل این وزارت آمده است: برای توسعه امور تعاونی ها در کشور و بسط مفاهیم آن و آشنایی مردم با اصول و قواعد و تعلیمات تعاونی و فراهم نمودن تدریجی موجبات همکاری افراد و تجمع و تمرکز سرمایه های کوچک و توسعه منابع اعتباری و بسط سازمان های تعاونی کشور، وزارت تعاون و امور روستاها تشکیل و سازمان های اداری را ایجاد می کند. همچنین در این سال قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه سازی اراضی درحوزه عمل شرکتهای تعاونی روستایی به تصویب رسید. (وزارت تعاون. ۱۳۷۶، ص ۹۹)

در سال ۱۳۵۶ تصمیم گرفته شد وزارت تعاون و امور روستاها در وزارت کشاورزی ادغام و امور تعاونی های روستایی به وزارت کشاورزی و عمران روستایی و امور سایر تعاونی ها به سازمان مرکزی تعاون کشور منتقل و سازمان تعاون مصرف شهر و روستا به وزارت بازرگانی واگذار گردد.

سرعت گسترش تعاونی ها در این دوره، این باور را نزد مقامات عالی حکومت بوجود آورد که می توان از تعاون در همه عرصه های اقتصادی - اجتماعی استفاده نمود. در این چارچوب در اردیبهشت ۱۳۴۶ فرمانی از جانب شاه وقت خطاب به نخست وزیر به این شرح صادرشد: به منظور تفهیم اصول تعاونی و تعمیم آن در سراسر کشور و تهیه قوانینی متناسب با اوضاع اجتماعی ایران و تهیه موجبات پیشرفت و حمایت از فعالیت های تعاونی و ایجاد هماهنگی در امور شرکتهای و اعطای کمک های لازم و تربیت و تجهیز نیروی انسانی مورد لزوم و

استقرار نظام تعاونی در رشته های مختلف اقتصادی و تمرکز امور شرکتها و اتحادیه های تعاونی و نظارت بر فعالیت آنها سازمان مرکزی تعاون کشور زیر نظر مستقیم نخست وزیر تشکیل گردد. در تاریخ ۱۳۵۰/۰۳/۱۶ قانون شرکت های تعاونی شامل ۲۵ فصل و ۱۴۹ ماده به تصویب رسید. اجرای این قانون مدت پنج سال جنبه آزمایشی داشت، ولی قبل از پایان این مدت چندین اصلاحیه بر آن وضع شد. تا پایان بهمن ماه سال ۱۳۵۷ تعداد شرکت های تعاونی تولیدی، خدماتی، توزیعی، مصرف، مسکن و اعتبار، کار و تولید شهری غیر کارگری تحت پوشش سازمان مرکزی تعاون کشور برابر با ۱۳۴۰ واحد و تعداد اعضای آنها نیز ۸۰۳۸۹۳ نفر بود. همچنین تا پایان بهمن ماه سال ۱۳۵۷ تعداد ۲۰ اتحادیه تعاونی شهری غیر کارگری تاسیس شده بود (کلباسی اصفهانی. علی اصغر، ۱۳۷۴، ص ۶۶).

با پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ماه ۱۳۵۷ و تغییرات بوجود آمده در زمینه های مختلف بخصوص آغاز جنگ تحمیلی و عوارض ناشی از آن، مشکلات و نابسامانی هایی برای اداره امور اقتصادی کشور ایجاد گردید. با درایت مسئولان وقت، توسعه تعاونی ها به عنوان ابزاری مهم و موثر برای حل مسائل جامعه و ایجاد تغییر در مناسبات اقتصادی و اجتماعی به نفع طبقات محروم و استقرار عدالت اجتماعی مورد توجه قرار گرفت. این رویکرد دولت مردان انقلابی موجب شد، علاوه بر تاسیس انواع موسسات تعاونی های تولیدی و خدماتی اشتغالزا و تعاونی های مصرف، در قانون اساسی نیز تعاون به عنوان یکی از بخش های اقتصادی مورد توجه قرار گیرد. طبق ضوابط اصل چهل و سوم قانون اساسی، تامین نیاز های اساسی از جمله امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرارداد کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند از ضوابط اقتصاد جمهوری اسلامی ایران در نظر گرفته شده که تحقق این امر در شکل تعاونی از راه وام بدون بهره یا هر راه دیگر به گونه ای که نه ثروت و قدرت را در دست گروه خاصی قرار دهد و نه دولت را به صورت کارفرمای بزرگ مطلق درآورد پیش بینی شده است.

در اصل چهل و چهارم قانون اساسی سازوکاری برای برقراری تعادل بین بخش های مختلف اقتصاد کشور پیش بینی گردیده و اقتصاد ایران در سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی تفکیک گردید. برای سازماندهی مشکل بیکاران در ابتدای انقلاب مرکزی به نام "مرکز گسترش خدمات عمرانی و تولیدی" زیر نظر مستقیم استانداران تاسیس گردید تا از طریق تاسیس تعاونی های اشتغالزا مشکل بیکاری جوانان را ساماندهی

نماید. از طریق حمایت این سازمان هزاران تعاونی تولیدی و خدماتی در سطح کشور تاسیس گردید (مستعانی، محمد حسین، ۱۳۷۶)

مشکل دیگری که در سال‌های آغازین انقلاب اسلامی ایجاد گردید بی‌نظمی در تصرفات اراضی کشاورزی بود. برای مدیریت این موضوع طرح قانون نحوه احیاء و واگذاری اراضی کشاورزی در حکومت جمهوری اسلامی ایران تهیه و در تاریخ ۵۹/۱/۲۶ به تصویب شورای انقلاب رسید. در اجرای این قانون در سطح استان‌ها هیات‌های هفت نفره متشکل از نمایندگان حاکم شرع، سازمان‌های دولتی و اهالی تشکیل گردید. وظیفه این هیات‌ها واگذاری اراضی به کشاورزان کم‌زمین و بی‌زمین و علاقه‌مندان به شغل کشاورزی بود که در قالب تعاونی‌های مشاع، شرکت‌های سهامی زراعی و تعاونی تولید واگذار می‌شد که بسیاری از ساکنین روستاها که فاقد زمین کشاورزی بودند با دریافت زمین در روستاها باقی ماندند و در بسیاری از مناطق مهاجرت معکوس انجام شده و افرادی که از روستا به شهر مهاجرت کرده بودند مجدداً به روستاها بازگشتند. (عبداللهی، محمد، ۱۳۷۷)

با آغاز جنگ تحمیلی در ۳۱ شهریور سال ۱۳۵۹ کمبود کالاهای مصرفی در سطح کشور بروز کرد و گرانی ارزاق عمومی رو به فزونی گذاشت. با توجه به تجارب گذشته ایده توسعه تعاونی مصرف به منظور تعمیم خدمات شبکه تعاونی مطرح و تشکیل تعاونی‌های مصرف محلی در کنار توسعه سایر تعاونی‌های مصرف به عنوان روشی عملی برای مقابله با کمبود کالا و تورم انتخاب گردید. در زمان نسبتاً کوتاهی تعاونی‌های مصرف محلی با همکاری مردم و مساجد در سطح تهران و شهرستان‌ها جهت پوشش نیازهای مصرفی اهالی هر محله تشکیل شد. تا سال ۱۳۶۱ تقریباً اکثر محله‌های تهران و مراکز سایر استان‌ها و حتی شهرهای کوچک صاحب شرکت تعاونی مصرف محلی شدند.

با پایان جنگ تحمیلی در سال ۱۳۶۷ و تمرکز دولتمردان و قانون‌گزاران بر توسعه اقتصادی کشور، بخش تعاون نیز مورد توجه قرار گرفت. تجربه‌های موفق تعاونی‌ها در زمان جنگ از یک سو و نیازهای جدید ناشی از پایان جنگ در زمینه ضرورت توسعه منطقه‌ای و ایجاد فرصت‌های شغلی برای نیروهای فارغ‌شده از جنگ، مسئولان را واداشت با تمرکز مدیریت امور تعاونی‌ها در قالب یک وزارت خانه جدید از تعدد مراکز تصمیم‌گیری در امور تعاونی‌ها بکاهند. بر این اساس طرح پیشنهادی نمایندگان مجلس شورای اسلامی با عنوان "قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران" در تاریخ ۱۳/۰۶/۱۳۷۰ به تصویب مجلس شورای اسلامی و در تاریخ ۲۴/۰۶/۱۳۷۰ به تأیید شورای نگهبان رسید.

به موجب ماده ۶۵ این قانون دولت مکلف گردید به منظور اعمال نظارت دولت در اجرای قوانین و مقررات مربوط به بخش تعاونی و حمایت و پشتیبانی از این بخش، وزارت تعاون را تشکیل دهد. این وزارت در سال ۱۳۹۰ در آستانه ۲۰ سالگی با وزارت خانه های کار و رفاه اجتماعی ادغام گردید.

پس از گذشت بیش از ۸ دهه از تاسیس اولین تعاونی، نهضت تعاونی کشورمان شامل نزدیک به ۱۰۰ هزار تعاونی در گرایش های مختلف اقتصادی است که با احتساب تعاونی های سهام عدالت بیش از ۴۴ میلیون نفر و بدون احتساب این تعاونی ها بیش از ۱۰ میلیون نفر در این تعاونی ها عضویت دارند. جدول زیر سیمای آماری بخش تعاون را به تفکیک گرایش فعالیت آشکار می سازد.

سیمای آماری بخش تعاونی کشور به تفکیک گرایش فعالیت

رشته فعالیت	تعداد	اشتغالزایی	سرمایه (میلیون ریال)	عضو زن	عضو مرد	جمع اعضا
اعتبار	802	33667	16598085	77871	352429	436313
تامین نیاز تولید کنندگان	1614	36336	۶127624	28079	221707	250217
تامین نیاز صنوف خدماتی	383	11318	3801391	15762	83098	98943
تامین نیاز مصرف کنندگان	4928	173596	7754996	793976	4697934	5510087
تعاونیهای نوع جدید	347	17133	۸957708	9438339	24832906	34541147
چند منظوره	3226	126790	۳365026	106070	539573	682472
حمل و نقل	2218	57914	967573	4777	173767	179057
خدمات	27910	347465	10485142	108333	477149	589115
صنعتی	17662	186437	8380697	68335	130718	201282
عمرانی	1741	48740	۶40646	4765	27293	32240
فرش دستباف	1797	46577	125996	22292	42304	65022
کشاورزی	24207	250677	5134369	73562	235489	315266
مسکن	11164	291225	5566601179	164769	1438074	1625362
معذنی	1258	16101	494862	3603	57414	61221
مجموع	99257	1643976	74219781	10910533	33309855	44587744

بر اساس آمارهای منتشره از سوی دفاتر تخصصی معاونت امور تعاون، نقش تعاونی‌ها در برخی از فعالیت‌های اقتصادی برجسته است که به نمونه ای از کارکرد اقتصادی تعاونی‌ها اشاره می‌شود:

- در بخش تولید مواد پروتئینی ۳۷۹۱ تعاونی تولید گوشت گوساله سالیانه بیش از ۱۵۵ هزارتن معادل ۱۸ درصد گوشت قرمز و ۲۸۸۹ تعاونی مرغ گوشتی با ظرفیت ۴۰۰ هزار حدود ۲۲ درصد گوشت مرغ کشور را تولید می‌کنند.
- تعداد ۲۸۰۳ تعاونی صنعتی پرورش گاو شیری سالیانه بیش از ۵۶۰ هزارتن تولید شیر معادل ۷ درصد شیر کشور را تولید می‌کنند.
- تعداد ۲۳۰ تعاونی پرورش مرغ تخمگذار با ظرفیت ۹۸ هزارتن تخم مرغ ۱۱ درصد تولید تخم مرغ کشور و ۷۵ تعاونی پرورش مرغ مادر و تولید جوجه یک روزه با ظرفیت دو میلیون قطعه معادل ۳۰ درصد جوجه یک روزه کشور را تولید می‌کنند.
- تعداد ۱۱۷۴ تعاونی پرورش زنبور عسل با تولید سالیانه ۷۲۰۰ تن معادل از ۹/۵ درصد عسل کشور را تولید می‌کنند.
- بالغ بر ۱۲ درصد پرورش و تولید ماهی و بیش از ۹۰ درصد امور صید و صیادی کشور در اختیار تعاونی‌های تعاونی تکثیر، پرورش و صید ماهی است.
- تعاونی‌های کارخانجات خوراک دام و طیور با عضویت ۲۰۰ کارخانه حدود ۷/۵ میلیون تن ظرفیت تولید دارند که ۴۴ درصد ظرفیت تولید خوراک دام و طیور کشور را در اختیار دارند.
- تعاونی‌های صنعتی با تعداد ۱۷۵۳۵ واحد برای ۱۸۵۶۵۳ نفر شغل ایجاد نموده‌اند. علاوه بر آن:
- تولید ۲۹۷ تن پودر آلومینیوم با سهم ۶۹,۶ درصد تولید کشور،
- تولید ۷۰۰۰ تن شمش مس با سهم ۱۷,۶ درصدی تولید کشور.
- تولید ۲۲۶ هزار تن انواع پروفیل آهنی و فولادی با سهم ۱۱,۵ درصد تولید کشور.
- تولید ۱۰۰۰ تن لوله‌های آلومینیومی با سهم ۹,۹ درصد تولید کشور.
- ریخته‌گری ۲۰۰۰ تن چدن سفید با سهم ۹,۵ درصد تولید کشور.
- تولید ۲۸۲۳۰ تن پروفیل آلومینیومی با سهم ۶ درصد تولید کشور.
- تولید ۴۰۰۰ تن میلگرد با سهم ۵,۱ درصد تولید کشور.

- سهم ۲۰,۴ درصدی در ظرفیت تولید بسته بندی گوشت و مرغ.
- سهم ۷,۱ درصدی در ظرفیت تولید بسته بندی گوشت قرمز.
- سهم حدود ۶ درصد ظرفیت تولید ماکارونی
- نمونه هایی از جایگاه تعاونی ها در این گروه از فعالیت های اقتصادی هستند.
- در حوزه معدن ۱۲۲۷ تعاونی معدنی ۸ درصد کل تولیدات معادن کشور را برعهده دارد.
- ۳۵ درصد سنگ گچ، ۲۶ درصد تولیدات معادن کانی های غیر فلزی، ۲۹ درصد سنگ تراورتن و ۲۱ درصد سنگ گرانیات، ۸۴ درصد فیروزه توسط تعاونی ها تولید می شود.
- تعداد ۱۶۲۲ تعاونی های تأمین نیاز تولید کنندگان تأمین نیاز مشاغل رادر فعالیت های تولیدی را انجام می دهد. به طورمثال بیش از ۹۵ درصد کارخانجات و واحدهای تولیدی فراورد های گوشتی تحت پوشش دو شرکت تعاونی تولیدکنندگان فراورده های گوشتی (شرکت تعاونی وطن و شرکت تعاونی تولیدکنندگان فراورده های گوشتی سراسرکشور) هستند که سالیانه بیش از ۴۰۰ هزارتن فراورده های گوشتی را تولید و به بازارعرضه می دارند. شرکت تعاونی کارخانجات روغن و فرآوری دانه های روغنی قریب ۹۰ درصد واحدهای تصفیه و فرآوری دانه های روغنی کشور را تحت پوشش دارد و وظایف شرکت بازرگانی دولتی در امور روغن به این تعاونی واگذار گردیده است.
- بخش خدمات یکی دیگر از عرصه های فعالیت تعاونی است که انواع تعاونی های حمل و نقل، بهداشت و درمان، ورزشی، تعاونی های آموزشی ایرانگردی و جهانگردی، هتل داری، آموزش های فنی و حرفه ای، نمونه هایی از ایتتعاونی ها هستند.
- تعداد این تعاونی ها به ۲۷۵۳۷ واحد با عضویت ۵۸۹۳۹۹ نفر و اشتغال ۳۴۷۱۰۱ نفر در سطح کشور فعالیت دارند.
- تعاونی حمل و نقل بین شهری با ۲۰ هزار دستگاه اتوبوس ۶۰ درصد از حمل و نقل مسافر کشور را انجام می دهند.
- تعاونیهای حمل و نقل بار کشور ۱۳ درصد جابجایی با کشور را انجام می دهند
- تعاونیهای حمل و نقل دریایی ۹۰ درصد مسافر و بیش از ۷۰ درصد بار را در سطح خطوط دریایی داخلی جابجا می نمایند.

- تعداد ۱۱۴۸۲ تعاونی مسکن بیش از به دو میلیون واحد مسکونی معادل ۱۲٪ واحد مسکونی شهرها را تحویل اعضا داده اند و هم اکنون حدود یک میلیون واحد معادل ۲۸٪ از واحدهای مسکونی در دست ساخت توسط تعاونیها انجام میشود.
- تعداد ۸۵۵ تعاونی های اعتبار با عضویت ۴۲۵۱۵۳ نفر نیاز های اعتبار اعضا را با شرایط آسان و کارمزد پایین تامین می نمایند.
- تعداد ۱۱۱۵۳ شرکت تعاونی تامین نیاز مصرف کنندگان در گرایش مصرف کارمندی، فرهنگی، کارگری، محلی، آزاد، دانشجویی، مرز نشین و صنوف توزیعی با عضویت بیش از ۸/۵ میلیون نفر فعالیت دارند.
- فروش این تعاونی های مصرف بالغ بر ۷۰۰۰۰ میلیارد ریال است
- قریب به ۴۶۰ تعاونی مرز نشینان که با هدف تأمین مایحتاج عمومی مرز نشینان و توسعه مبادلات مناطق مرزی بالغ بر ۲ میلیون نفر از مرز نشینان در این تعاونی ها عضو دارند و قریب به ۸ میلیون نفر تحت پوشش این تعاونی ها هستند. صادرات سال گذشته آنها بالغ بر ۳۸۰ میلیون دلار بود

فصل ششم

عوامل توسعه نیافتگی نهضت تعاون ایران

تعاون به معنی مدرن و رسمی آن همانند سایر وجوه مدرنیته در دهه های آغازین قرن حاضر (هجری شمسی) وارد ایران گردید و دولت ها همواره چه قبل و چه بعد از انقلاب اسلامی برای ساماندهی برخی از معضلات اقتصادی- اجتماعی از ظرفیت های تعاون بهره برده اند. تعاونی ها نیز متقابلاً هرچند به صورت غیر مستمر، همواره مورد حمایت دولت ها قرار داشته اند.

اما علیرغم تحولات و تغییرات وسیعی که در صحنه های سیاسی اقتصادی اجتماعی و فرهنگی کشور رخ داده و گذشتن نزدیک به هشت دهه از پیدایش اولین تعاونی در ایران، به نظر میرسد تلاش های صورت گرفته قرین موفقیت کامل نبوده و تعاون به جایگاه واقعی و مورد انتظار سیاستگذاران کشور دست نیافته است. در این بخش سعی می شود دلایل این ناکامی و چالش های فراروی توسعه بخش تعاون مورد اشاره قرار گیرد. لازم به یادآوری است مواردی که در ادامه ذکر می شوند در ارتباط دو سویه، چند سویه و مقابل به یکدیگر هستند و مجموعه این موارد به مشکل ساختاری دیگری با عنوان توسعه نامتوازن در کشور ما مربوط می شود و ذکر این موارد به صورت تفکیک شده جهت امکان طبقه بندی آن ها صورت می گیرد.

۱- نهادینه نشدن تعاون در متن جامعه

گفتمان توسعه و مفاهیم مشابه آن مانند ترقی، عمران، سازندگی و پیشرفت که برای بیان گذار از جامعه سنتی با اقتصاد کشاورزی و ویژگی ها اجتماعی و فرهنگی متناسب با آن به سمت جامعه مدرن مبتنی با اقتصاد صنعتی، رشد شهرنشینی و توسعه سطح رفاه عمومی به کار گرفته می شود، بیش از یک قرن است که وارد ادبیات سازمان های اداری، مراکز دانشگاهی، محافل روشنفکری و رسانه ای ایران شده است. این مفاهیم که در ابتدا عموماً از سوی اندیشمندان و متفکران اقتصادی- اجتماعی به کار برده می شد، توسط کارشناسان و برنامه ریزان دولتی عملیاتی گردید و مبنای تدوین برنامه های میان مدت و سالانه و توزیع منابع مالی بخصوص درآمدهای نفتی در نظر گرفته شدند.

در صحنه عمل، برخی از پدیده های مدرن و نهاد های توسعه ای مانند بنگاه های صنعتی، راه آهن، مدارس نوین و . . . ابتدا توسط تجار و صاحب منصبان دولتی و پیشگامان اجتماعی وارد کشور گردید اما تحقق توسعه یافتگی در ابعاد وسیع تر آن مانند ایجاد نظام نوین اداری، ارتش منظم، نظام های قضایی، آموزشی و بهداشتی مدرن همچنین احداث خطوط راه آهن، جاده های شوسه، نیروگاهها و شبکه های سراسری برق، فرودگاه ها و بیمارستان ها و دیگر تاسیسات عمومی و زیر بنایی کشور عمدتاً بر دوش دولت ها قرار دارد.

تعاون نیز همانند موارد فوق به عنوان یکی از وجوه توسعه یافتگی توسط دولت وارد کشور گردید و برای توسعه آن، اشکال مختلفی از سازمان و وزارت خانه تاسیس گردید و برای حمایت از آن انواع اعتبارات دولتی اختصاص یافت.

در حالیکه در جهان غرب امر توسعه نه از سوی دولت ها بلکه از متن جامعه و توسط پیشگامان نو اندیش، گروه های اجتماعی و مصلحان جامعه ساماندهی گردید و تعاون به عنوان شیوه ای کارآمد برای راه اندازی فعالیت های تجاری و اعتباری جهت تامین نیاز های مشترک گروه های اجتماعی به کار گرفته شد. تجربه موفق تعاونی به تدریج به سایر گرایش ها و فعالیت های اقتصادی خصوصاً آن هایی که ماهیت اجتماعی داشتند و به نیاز عموم پاسخ می دادند گسترش یافت.

در آن کشور ها هرچند دولت ها از طریق ایجاد بسترهای حقوقی و حمایت های مالی و اعتباری مناسب مانند بخشودگی های مالیاتی از تعاونی ها حمایت می شود، اما نقش اصلی توسعه تعاون بر دوش اقشار و گروه های اجتماعی است و به عنوان روشی مسالمت جویانه برای دستیابی به اهداف مشترک و تامین نیاز های عمومی مورد استفاده قرار می گیرد. در حالیکه در کشور ما تعاون و روش کسب و کار تعاونی به علت ناشناخته بودن آن نزد عموم مردم و فعالان اقتصادی- اجتماعی، از فرصت کافی برای استحکام ریشه های خود در بستر جامعه بهره نبرده و تعاونی نه به عنوان یک نهاد اجتماعی بلکه بیشتر امری دولت ساخته تصور می شود.

۲- چالش های رابطه دولت با بخش تعاون

تاریخ هفتاد و چند ساله تعاون در ایران نشان می دهد در غیاب رویکرد هدفمند و استراتژیک مبتنی بر تعریف و تبیین نقش توسعه ای نهضت تعاون، مواجهه دولت ها با تعاون رویکردی پروژه محور بوده است. فقدان رویکرد استراتژیک در این حوزه موجب شده است این رابطه در چارچوب نگاه کوتاه مدت و ابزاری تعریف شده و از سازوکار تعاون عمدتاً برای ساماندهی و مدیریت چالش ها و بحران های اقتصادی- اجتماعی بخصوص آن هایی که دارای قابلیت تبدیل به چالش ها و بحران های سیاسی- امنیتی بودند، استفاده شده است. تشکیل موج وسیعی از تعاونی های روستایی هم زمان با اجرای برنامه اصلاحات ارضی در دهه ۱۳۴۰، تشکیل تعاونی های اشتغال زا برای حل مشکل دیپلمه های بیکار و تعاونی های کشاورزی مشاع توسط هیأت های هفت نفره در سال های آغازین استقرار نظام جمهوری اسلامی، توسعه تعاونی های مصرف در هر کوی و برزن، کارخانه و اداره به عنوان مکمل نظام توزیع و کمک به رفع کمبود کالاهای اساسی خانوار ها و صنوف

توزیعی ناشی از وقوع جنگ تحمیلی و امروزه گسترش تعاونی های مسکن مهر و تعاونی های سهام عدالت نشانه هایی از این رویکرد دولت به بخش تعاونی به شمار می روند. نقش دولت ها در این گونه تعاونی ها عموماً حمایتی و مداخله جویانه است و تداوم فعالیت آن ها منوط به ایفاء نقش سازمان های دولتی در زمینه حمایت و مدیریت این تعاونی هاست.

هرچند تشکیل این طیف متنوع از تعاونی ها نشان دهنده قابلیت و انعطاف پذیری بخش تعاون است که از این ویژگی می توان برای ساماندهی انواع مختلف مسائل و مشکلات اقتصادی و اجتماعی بهره برداری نمود. اما تجربه نشان داده است پس از مدیریت و ساماندهی موضوعات بحرانی و بازگشت امور به روال عادی، تعاونی های مربوطه مورد بی مهری قرار گرفته و بدون آنکه ماموریت و موضوع فعالیت آن ها مورد بازتعریف قرار گیرد، فاقد کارکرد شده و به بوته فراموشی سپرده می شوند.

این رویکرد دولت به تعاون یعنی نگاه کوتاه مدت، ابزاری و مداخله جویانه مانع از این شده است تا تعاون به عنوان یک نهاد اجتماعی از دل نیاز های جامعه برخاسته و با کمک نیروها و گروه های اجتماعی رشد و نمو پیدا کند. تجربه ای که در بسیاری از کشور ها تکرار شده و تعاون پس از دوران افت و خیزهای اولیه راه رشد خود را پیدا کرده و با دستیابی به کارکرد های طبیعی خود به امری نهادینه تبدیل شده و در کنار سایر انواع فعالیت های تجاری به جایگاه مناسبی در حیات اقتصادی و اجتماعی آن کشور ها دست پیدا کرده است.

۳- حاکمیت رویکرد بخشی نگری و فقدان نظام برنامه ریزی جامع

مشکل دیگر بخش تعاون به سطوح کلان تر و نظام برنامه ریزی کشور بر می گردد. با عنایت به اینکه نظام برنامه ریزی کشور مبتنی بر رویکرد بخشی نگری است و ساختار کلان اجرایی کشور با این رویکرد تطابق یافته است، برخی از امور و پدیده ها که از ویژگی فرابخشی برخوردار هستند، مانند وصله ناچسب قادر به محکم کردن جای پای خود در این نظام اجرایی نبوده و به جایگاه مناسب خود در این گونه ساختارها دست پیدا نمی کنند.

تجربه نشان داده است علاوه بر بخش تعاون سایر اموری که دارای ویژگی فرابخشی هستند نیز در این سرنوشت مشترکند. موضوعاتی مانند محیط زیست، صنایع دستی، امور جوانان و زنان مثال هایی از این دست هستند.

تغییر مداوم ساختار اجرایی حمایت از بخش تعاون طی ۵۰ سال گذشته در اشکال سازمان مستقل، سازمان وابسته به نخست وزیری و وزارتخانه های مختلف، وزارت خانه مستقل و معاونت سایر وزارتخانه ها شاهدهی بر این وضعیت ناپایدار است.

۴- عدم تعیین نقش مشخص برای بخش تعاون در فرایند توسعه

کشور ما از جمله کشور هایی است که دارای سابقه طولانی در اجرای برنامه های توسعه ای مبتنی بر نظام برنامه ریزی است و اولین اقدامات مربوط به تدوین برنامه های توسعه به حدود ۷۰ سال قبل باز می گردد. در برنامه های توسعه ایران که عموماً به توسعه زیرساخت ها و بهبود شاخص های اقتصادی و اجتماعی تاکید دارند، تعاون جایگاه مشخص خود را پیدا نکرده است. به این معنی که در نقشه راه توسعه مشخص نیست چه بخشی از بار توسعه بر دوش این بخش نهاده شده است.

در حالیکه در اغلب کشور های در حال توسعه نقش و جایگاه تعاون از سوی سیاست گزاران و برنامه ریزان توسعه مشخص شده است. به عنوان مثال در کشور هند از ابتدای استقلال این کشور (دهه ۱۹۴۰)، توسعه روستایی و کشاورزی هند بر پایه گسترش تعاونی ها برنامه ریزی شده و اگر امروزه این کشور علیرغم جمعیت بالای ۱,۲ میلیارد نفری به یکی از کشور های صادر کننده محصولات کشاورزی مانند گندم، برنج، شکر و محصولات لبنی تبدیل شده است به برکت استفاده معقولانه از سازوکار تعاون برای بسیج و سازماندهی منابع مردمی و حمایت های دولتی است. به عنوان مثال بیش از ۴۰ درصد اعتبارات بخش کشاورزی این کشور توسط تعاونی های اعتبار روستایی تامین می شود (این رقم در کشور ما کمتر از یک درصد است). یا در کشور های غربی که عموماً تعاون جایگاه خود را در یک روند تاریخی پیدانموده و متناسب با ساختار اقتصادی ایفا نقش می نماید. به طور مثال در کشور های شمال اروپا جمع آوری، فراوری و بازاریابی محصولات کشاورزی و لبنی عمدتاً از طریق تشکل های تعاونی انجام می شود.

در حالی که در کشور ما به جز موارد محدود، نقش و کارکرد مشخصی برای این بخش از اقتصاد در نظام برنامه ریزی کشور پیش بینی نشده و طی دهه های گذشته عمده اقدامات انجام شده در بخش تعاون خارج از اهداف و تکالیف برنامه های توسعه بوده است.

۵- فقدان شناخت کافی از ماهیت تعاون و دفاع غیر علمی از این بخش

انقلاب اسلامی ایران در دوره تاریخی اتفاق افتاد که در سطح جهانی گفتمان چپ و سوسیالیستی گفتمان غالب برای تغییرات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بود و اکثر انقلاب‌ها، کودتاها و شورش‌های مسلحانه به لحاظ گفتمان، استراتژی و تاکتیک رویکردی ضد غربی و ضد سرمایه داری داشته و در قالب ایدئولوژی‌های چپ شکل می‌گرفت. انقلاب اسلامی ایران از یک سو به دلیل وابستگی نظام سابق به کشورهای غربی رویکردی ضد سرمایه داری داشت و از سوی دیگر به دلیل ماهیت اسلامی انقلاب نمی‌توانست با ایدئولوژی مارکسیستی و نظام مالکیت اشتراکی منبعث از آن نظام سر سازگاری داشته باشد. لذا اقتصاد تعاون که بیشترین سازگاری را با اهداف اقتصاد اسلامی دارد به عنوان جایگزین مناسبی (آلترناتیو) در مقابل دو رویکرد مسلط جهانی (سرمایه داری و سوسیالیستی) از سوی نیروهای مذهبی انتخاب و از آن دفاع گردید.

در دهه دوم انقلاب و دوران سازندگی که گفتمان سوسیالیستی به دلیل عملکرد غلط نیروهای سیاسی وابسته به ایدئولوژی چپ در داخل کشور و شکست استراتژیک تفکر سوسیالیسم در سطح جهانی به سرعت تضعیف و بدون دفاع گردیده بود، تفکر حمایت از مالکیت خصوصی به لحاظ ضرورت‌های توسعه‌ای در فضای گفتمانی کشور فرصت ظهور پیدا کرد. مدافعان اقتصاد تعاون در این فضای گفتمانی جدید که فکر می‌کردند عرصه بر آن‌ها تنگ شده است به موضع انفعال افتاده و دچار خطای استراتژیک شدند و برای دفاع از تعاون آن را در مقابل اقتصاد مبتنی بر مالکیت خصوصی قرار دادند.

در طرف مقابل نیز مدافعان توسعه مالکیت خصوصی اقتصاد تعاون را مزاحم و رقیب خود قلمداد می‌کردند و برای تضعیف آن بیکار ننشستند. متأسفانه این تقابل غیر علمی و مخرب همچنان ادامه دارد و در موضع گیری‌های طرفین قابل مشاهده است. در حالیکه با نگاه علمی و واقع بینانه این دو رویکرد اقتصادی نه تنها رقیب یکدیگر نیستند بلکه تجربه کشورهای جهان نشان داده است که تعاون و مالکیت خصوصی مکمل و حامی یکدیگرند و بیشترین رشد و توسعه تعاون در کشورهای غربی که دارای اقتصاد سرمایه داری هستند صورت گرفته است. این واقعیت در کشورهای آسیایی که دارای اقتصاد آزاد هستند نیز صادق است. از جمله کشورهای کره جنوبی و ژاپن سرآمد نهضت تعاون در آسیا هستند.

در حالیکه در کشورهای سوسیالیستی تعاون به معنی سازوکاری برای انسجام گروه‌های اجتماعی حول اهداف و نیازهای مشترک هرگز شکل نگرفت و در کشورهای در حال توسعه نیز که دخالت دولت در اقتصاد زیاد بوده و فاقد بخش خصوصی کارآمد است، تعاون فرصت رشد و بالندگی پیدا نکرده است. در این کشورها

آنچه به نام تعاون وجود دارد مؤسسات دولت ساخته ای هستند که بیش از آنکه به نیاز گروه های اجتماعی توجه داشته باشند مجری تصمیمات و برنامه های مسئولان دولتی هستند.

بنابراین مشکل و مانع اصلی توسعه تعاون نه بخش خصوصی بلکه گسترش اقتصاد دولتی است و اگر نقش دولت در اقتصاد کاهش یابد نه تنها بخش خصوصی رشد خواهد یافت بلکه بخش تعاون نیز جایگاه واقعی خود را پیدا کرده و فرصت نقش آفرینی این بخش از اقتصاد کشور در فرآیند توسعه افزایش خواهد یافت.

۶- فقدان رویکرد علمی و عدم برخورداری تصمیمات اجرایی از پشتوانه نظری

برنامه ریزی و فعالیت توسعه ای بدون داشتن رویکرد نظری و اصول راهبردی مشخص مانند قدم زدن در تاریکی است که میزان خطا را افزایش داده و مسلماً کسی را به جایی نمی رساند. متأسفانه تعاون فاقد جایگاه مستحکم و مستدام در نظام آموزشی، علمی و تحقیقاتی کشور است و این بی توجهی موجب شده است تا این رویکرد اقتصادی - اجتماعی و زوایای های مختلف آن مانند جایگاه تعاون در فرآیند توسعه، حقوق تعاون، اقتصاد تعاون، جامعه شناسی تعاون همچنین سبک مدیریت و نظام های مالی و حسابداری تعاونی ها مورد کنکاش علمی قرار نگیرد. در حالیکه هر گونه پیشرفتی در بخش تعاون مانند سایر حوزه های اقتصادی - اجتماعی نیازمند تأملات نظری همراه با طراحی مدل ها و الگوهای مناسبی اجرایی برای توسعه مدیریت و افزایش بهره وری و کارآمدی مؤسسات تعاونی است تا این رویکرد اقتصادی بتواند الگوی موفق از فعالیت ارائه دهد که ضمن توجه به کارکرد های مالی قادر باشد دغدغه های اجتماعی را در تصمیم گیر ها و فعالیت های خود ملحوظ داشته باشد. جایگاه اصلی این گونه فعالیت های علمی، مراکز آموزش عالی کشور است که از طریق برقراری روابط چندجانبه با سازمان های متولی بخش تعاون و همچنین مؤسسات واسطه ای تعاون (اتحادیه ها و اتاق های تعاون) کمک نمایند، خط دهی روشنی برای توسعه این بخش از اقتصاد کشور طراحی گردد.

۷- عدم امکان انباشت تجربه در ساختار اداری متولی بخش تعاون

تجربه یکی از مهمترین منابع معرفتی و سرمایه فکری بشر است که در جریان مشارکت در رویداد ها و در فرایند فعالیت های توأم با آزمون و خطا حاصل می شود. تا قبل از گسترش سطح علم و دانش بشری و تحقق پدیده ای که با عنوان انفجار اطلاعات نام گذاری شده است، تجربه شالوده اصلی معرفت بشر به حساب می آمد و در هر حوزه مهارتی افراد صاحب تجربه که با افزودن لقب استاد به ابتدای نامشان شناخته و در سلسله مراتب اجتماعی از جایگاه ویژه ای برخوردار بودند. لذا انتقال تجربه و استفاده روش استاد-شاگردی از مهمترین منابع

کسب و انباشت دانش و مهارت محسوب می شود و علیرغم توسعه و تنوع نظام های آموزشی، از گسترده ترین و کارآمدترین سبک های مهارت آموزی به شمار می رود.

در سال های اخیر مجدداً اهمیت تجربه مورد توجه مدیریت دانش قرار گرفته و انواع نظام های اطلاعاتی برای امکان انباشت و دسترسی به تجربه های سازمانی طراحی می شود. تجربه آموزی عموماً امری زمان بر است و در عرف اجتماعی داشتن موی سپید از اصلی ترین نشانه های افراد با تجربه محسوب می شود که به استادکاران مشروعیت رهبری می بخشد. بدیهی است انتقال و انباشت تجربه در شرایط ثبات و تداوم سازمانی امکان تحقق پیدا می کند و به صورت های مختلفی از جمله انتقال بین فردی (بین افراد مسن و جوانان)، مکتوبات اداری (مقررات، دستورالعمل ها و رویه های اداری)، تالیف کتاب، نظام های اطلاعات مجازی (مانند سایت ها و وبلاگ ها) تجربه ها حفظ و انباشت می شود.

متأسفانه ساختارهای دولتی تولی گری و حمایت از بخش تعاون از بی ثبات ترین حوزه های سازمانی کشور محسوب می شود و دائماً در معرض تغییر و بی ثباتی بوده است. از وابستگی به وزارت کشور، سازمان برنامه و بودجه، وزارت دارایی، وزارت بازرگانی، وزارت کشاورزی تا پراکنده گی ساختاری در وزارت خانه های مختلف (کشور، کار، صنایع، معادن و فلزات و جهاد سازندگی) تا تأسیس سازمان و وزارت خانه مستقل را در کارنامه خود دارد. معمولاً بی ثباتی سازمانی موجب بی ثباتی مدیریتی و برهم خوردن ساختار نیروی انسانی می شود که باعث می شود زنجیره انتقال تجربه شکل نگرفته و امکان انباشت آن فراهم نشود.

بی ثباتی سازمانی و به تبع آن بی ثباتی مدیریتی و ورود افراد فاقد تجربه و غیر متخصص به حوزه های مدیریتی این بخش این زنجیره ضعیف را شکننده تر ساخته و مدیران و کارشناسان تجربه ها و استخوان خرد کرده های بخش تعاون بدون اینکه امکان انباشت تجربه های آن ها فراهم شده باشد در گوشه های خلوت خویش نظاره گر تضعیف بدنه تخصصی بخش تعاون باشند.

۸- غلبه رویکرد کمی گرایی و تولید آمار در سازمان های دولتی

شاخص های آماری به عنوان مهمترین ابزار برای سنجش و ارزیابی عملکرد سازمان ها و بخش های اقتصادی شناخته شده و عامل مهمی در فرآیندهای تصمیم گیری و مدیریت سازمان ها به شمار می روند. به طوری که سیاست گزاران و برنامه ریزان امر توسعه آمار را همچون چراغی برای روشن کردن نقاط تاریک در فرایند تصمیم گیری قلمداد می کنند. اما اصرار افراطی بر شاخص های کمی و تولید داده های آماری که به منظور

اثبات عملکرد مثبت مدیران دستگاه های اجرایی استخراج می شود، موجب ارائه تصویری غیر واقعی و بعضاً فریبنده از واقعیت های موجود می شود.

تأکید بیش از حد لازم بر تولید و ارائه آمارهای مربوط به تشکیل تعاونی ها بدون داشتن منابع مالی و نیروی انسانی مناسب برای هدایت و حمایت از تعاونی های موجود، موجب گردیده تعداد زیادی تعاونی های غیر فعال و راکد به وجود آید که نه تنها مشکلات عظیمی را فرآروی مدیران و اعضای این گروه از تعاونی ها همچون سازمان متولی بخش تعاون به وجود آورده است، بلکه موجب تبلیغ منفی در مورد کارکرد تعاونی ها و نارضایتی از این بخش اقتصادی می شود. تشویق مردم به تشکیل تعاونی بدون داشتن رویکرد استراتژیک مدون و پیش بینی منابع مالی و فنی لازم برای هدایت و حمایت آن ها مصداق بذر پاشی در مزارع دیم است که هیچ اطمینانی از به ثمر رسیدن بذر های کاشته شده متصور نیست.

منابع و ماخذ:

- آمارتیا سن، توسعه به مثابه آزادی، ترجمه وحید محمودی، نشر دستان، تهران، ۱۳۸۱
- اتحادیه بین‌المللی تعاون، بیانیه هویت تعاونی، ۱۹۹۵
- اتحادیه بین‌المللی تعاون، گزارش ۳۰۰ تعاونی برتر جهان، ۲۰۱۶
- رستمی شهربابکی. حمداله، تعاون و سرمایه اجتماعی، وزارت تعاون، تهران، ۱۳۸۸
- رستمی شهربابکی. حمداله، مقایسه تطبیقی تعاونی‌های اعتبار ایران و هند، رساله دکتری ۱۳۹۱،
- رستمی شهربابکی، حمداله و احمدی، محمد تقی، نقش تعاون در برنامه‌های توسعه و علل توسعه نیافتگی بخش تعاونی در ایران، (در دست انتشار)، ۱۳۹۵
- طالب، مهدی، اصول و اندیشه‌های تعاون، تهران، ۱۳۹۱
- عبداللهی. محمد، نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی، وزارت کشاورزی، تهران، ۱۳۷۷
- قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰ و اصلاحات بعدی آن،
- قانون شرکت‌های تعاونی مصوب ۱۳۵۰
- کلباسی اصفهانی. علی اصغر، نقش تعاونی‌ها در نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، نشر ثمره، تهران، ۱۳۷۴.
- گزارش نهضت جهانی تعاون، دفتر اقتصادی و امور اجتماعی سازمان ملل، ۲۰۱۴
- لهسایی زاده، عبدالعلی، تحولات اجتماعی در روستاهای ایران، انتشارات شیراز، چاپ دوم، انتشارات نوید شیراز، ۱۳۸۱
- مستعانی. محمدحسین، تعاون و گسترش عدالت اجتماعی، وزارت تعاون، تهران، ۱۳۷۵
- مستعانی. محمدحسین، مجموعه قوانین و مقررات تعاونی جلد اول و دوم، تهران، ۱۳۷۶
- مهاجرانی. مصطفی و جعفر عسکری، تحولات تعاون در ایران: گذشته، حال و آینده، نشر سروستان، تهران ۱۳۸۴
- وزارت تعاون، آشنایی مدیران با قانون و مقررات بخش تعاونی، تهران، ۱۳۸۴
- سامانه آماری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۳۹۵